

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

60.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
Népességtudományi Kutató Intézet

Igazgató:
Monigl István

ISSN: 0134-0093

Irták:
Pataki Judit
S. Molnár Edit

KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁS NÉPESEDÉSI KÉRDÉSEKRŐL

BUDAPEST

1985/2.

A kutatás a Tömegkommunikációs Kutató-
központ és a KSH Népeségtudományi
Kutató Intézet együttműködésében készült.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	7
A közvéleménykutatás konkrét céljai, fő témakörei	8
I. A CSALÁDON BELÜL IDEÁLISNAK TARTOTT GYERMEKSZÁM	11
1. A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények változása 1974-1983 között	14
2. Az ideálisnak tartott és a valóságosnak hitt gyermekszám	18
3. Két vagy három gyermek?	23
4. Vélemények a sokgyermekes, ún. "nagy családkról"	26
II. VÉLEMÉNYEK AZ ORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETÉRŐL, A NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ÉS A SZÜLETÉSEK SZÁMÁNAK VÁRHATÓ ALAKULÁSÁRÓL	31
III. VÉLEMÉNYEK A NÉPESEDÉSPOLITIKA ELVEIT ÉS GYAKORLATÁT ÉRINTŐ NÉHÁNY KÉRDÉSRŐL	43
IV. ÖSSZEFOGLALÁS - TANULSÁGOK	61
V. MELLÉKLETEK	65
1. Az elemzésben alkalmazott változók megoszlása	67
2. Főkomponens-analízis varimax rotálással /Faktorsúlyok táblázata/	70
VI. JEGYZETEK	71

BEVEZETÉS

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 1983 őszén országos reprezentatív közvéleménykutatást készített arról, hogy miként ítélik meg az emberek az ország népesedési helyzetét és a népesedéspolitika feladatait. Ennek a témának a vizsgálata visszatérően szerepel mindkét kutatóintézmény programjában, hasonló célú közvéleménykutatást legutóbb tíz évvel korábban, a Minisztertanács 1974. évi népesedéspolitikai intézkedéseinek életbelépését követően végeztek mindkét helyen /1/. Az újabb közvéleménykutatás időzítését és végrehajtását az ez indokoltta, hogy az ország jelenlegi népesedési helyzetét és annak jövőbeni alakulását jellemző jelenségek és tendenciák ismét átfogó népesedéspolitikai intézkedéseket tesznek szükségessé.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont politikai és gazdasági témájú közvéleménykutatásai immár közel két évtizede rendszeresen vizsgálják, hogy milyen tényezők alakítják, befolyásolják az emberek véleményeit olyan kérdésekben, amelyek szinte az egész lakosságot érintik, milyen az a társadalmi közeg, amelyre a politika befolyást kíván gyakorolni. Minthogy a gyermekvállalás, a népesedés kérdéseiben - különböző módon és különböző szinteken - a legtöbb ember érintett, a gazdasági-, és politikai témájú közvéleménykutatásoknak természetes módon alkotja szerves részét a jelenlegi téma is. Ami a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetét illeti, a termékenységgel, a családtervezéssel és általánosságban a családdal kapcsolatos kutatások magukban foglalják a népesedéspolitika hatékonyságának vizsgálatát is. Mind a hazai, mind pedig a külföldi szakkutatók azt valószínűsítik, hogy a családtervezés, a gyermekvállalás olyan szférája a családok életének, a magánéletnek, amely szoros társadalmi kontroll alatt zajlik, amelyet nagymértékben befolyásolnak a társadalomban /és annak különböző szubkultúráiban/ élő szokások, értékek és magatartási normák. A népesedéspolitika céljai, intézkedései akkor válhatnak csak hatékonyá, ha képesek áthatalni a magatartási normákat közvetítő, ezen értékek "burkán". Ezek a normák és értékek igen sokféleképpen nyilvánulhatnak meg: hol, mint a régebbi időkben kialakult szokások, vallási normák, erkölcsi értékek, valamint a jelenkor újonnan formálódó értékei, magatartási, életvezetési normái egymásbaépülésében, hol pedig ezeknek éppenséggel konfliktusaiban érhetők tetten. Minthogy a gyermekvállalásban érintett, fiatal házaspárok maguk is "hordozói" annak a közvéleménynek, amely a népesedés helyzetéről, a népesedéspolitika feladatai-

ról és felelősségéről, az állam és a privát szféra viszonyáról véleményt formál, a családterveket mozgató motívumok, indítékok vizsgálata gazdagabbá válhat a közvélemény tartalmának, szerkezetének, intenzitásának megismerése révén.

E két fő célkitűzés közötti szoros tartalmi összhang, valamint a kutatásra szánható anyagi eszközök ésszerű felhasználása indokoltá tették, hogy kutatásunk a két intézmény együttműködésében készüljön.

A közvéleménykutatás konkrét céljai, fő témakörei

A közvéleménykutatás a 18 éves és idősebb életkorú lakosságot 1000 fővel reprezentáló minta személyes, kérdőíves megkérdezésén alapult. /A minta összetételét jellemző adatokat a Mellékletben közöljük./

A viszonylag rövid kérdőív és a kis minta keretei természetesen nem teszik lehetővé azt, hogy a Bevezetőben jellemzett fő célkitűzéseknek teljességben megfeleljenek. A kérdőív kialakításánál mérlegelni kellett azt, hogy a kutatás a problémák milyen körét érintse, hogy mely kérdéskörök azok, amelyekben - a tíz évvel ezelőtti adatokkal való összehasonlítás alapján - bizonyos véleményváltozásokat is regisztrálhatunk, és melyek azok, amelyek a korábbi kutatásokhoz képest továbblépést jelenthetnek.

Minthogy az 1983. évi adatfelvétel első lépése egy olyan, átfogóbb tervnek, amely a népesedési témájú közvéleménykutatások rendszerességére és folyamatosságára épül, számíthattunk arra, hogy a "kimaradt" témák vizsgálatára hamarosan sor kerülhet, de arra is gondoltunk kellett, hogy most, az első lépésnél olyan témaköröket emeljünk ki, amelyeknek későbbi, rendszeres és folyamatos vizsgálata is nélkülözhetetlen. E megfontolások alapján a következő kérdésekre kerestük a választ:

- Milyen kép él ma a közvéleményben a családok ideális létszámáról, a gyermekek családon belüli ideális számáról? Változott-e ez az elmúlt tíz esztendőben?

- Hogyan ítéli meg a közvélemény az ország jelenlegi népesedési helyzetét? A születések számának alakulása, a népességszám esetleges, jövőbeni csökkenése a vélemények szerint reális "veszély"-e, vagy sem, ez utóbbi bekövetkezését "súlyosnak" tartanák-e az emberek vagy sem; beletartozik-e ez olyan, más természetű "társadalmi veszélyek" csoportjába, amelyek miatt többé-kevésbé aggodalmaskodnak?

- Milyen tényezők befolyásolják az állam és a privát szféra viszonyának megítélését a családi életet közelről érintő kérdésekben? A gyermekvállalás, mint "magánügy", és az állam, a népesedéspolitika "beavatkozása" szembenálló alternatívák-e, vagy pedig inkább az jellemzi-e a véleményeket, hogy mindkét "félnek" megvan a maga társadalmi felelőssége? Milyen szerepe van e véleményekben a népesedéspolitika vagy/és a szociálpolitika "méltányosság"-elve megítélésének és az egyéni, családi magatartások erkölcsi /vagy vallás-erkölcsi/ irányultságú megítélésének?

A kutatás egy érdekes feladatául kínálkozott annak részletesebb vizsgálata, hogy e három témakör milyen kapcsolatban van egymással, vajon jellemzője-e a közvéleménynek, hogy e kérdésekben valamiféle értelmezhető rendszerben, konzisztens módon foglal állást. Kísérletet is tettünk e véleményelemek egymás közötti kapcsolatának elemzésére, olyan mértékben, ahogyan ezt a viszonylag kis mintaelemszám megengedi. Szorosan összefüggött ezzel az, hogy elemzéseinkben milyen objektív és szubjektív változók alkalmazása mellett döntünk. Hiszen azzal is számolnunk kellett, hogy a népesedés kérdéseiről való gondolkodásmódot bizonyosfajta ellentmondásosság jellemzi, amely már önmagában abból is adódhat, hogy e kérdésekben mint egyén és mint állampolgár, különböző módon - olykor egymásnak ellentmondóan - lehetnek érintettek az emberek. Annak "letapogatására", hogy a vélemény-nyilvánítók mikor, milyen szerepükben nyilvánítottak véleményt, természetesen nem volt módunk minden esetben, de ilyen összefüggések feltételezésére - ahol ez lehetséges - felhívjuk a figyelmet. Fő célkitűzésünk azonban az volt, hogy ezúttal elsősorban a népesedéssel kapcsolatos közvélemény egészéről, annak szerkezetéről kapjunk képet.

I. A CSALÁDON BELÜL IDEÁLISNAK TARTOTT GYERMEKSZÁM

Hogy hány gyermeket tartanak az emberek általában ideálisnak egy "normális", "egészséges" családban, közel ötven esztendeje állandó kérdése mind a közvéleménykutatásoknak, mind pedig az ún. termékenységi-, és családtervezési vizsgálatoknak. Első ízben a Gallup Poll egy 1936. évi kérdőívén szerepelt, ebben a megfogalmazásban: "What do you consider is the ideal size of a family - a husband, wife and how many children?" /2/. A kérdés megfogalmazásának sokfajta változata ismert, de valamennyi hangsúlyozza, hogy az nem a válaszadó saját családjának ideális száma iránt érdeklődik, hanem az "átlagos", "normális", "egészséges" családok kívánatos, "helyeselhető" gyermekszáma iránt. A válaszok alapján számított mutatószám /az ideális gyermekszám átlaga, vagy a 100 családra jutó ideális gyermekszám/ interpretálásában a mai napig nincsen teljes konszenzus a szakirodalomban /3/.

A termékenységi-, és családtervezési vizsgálatok gyakorlata az, hogy a megkérdezett női népességre vonatkozóan az ún. tervezett gyermekszám, az életben lévő gyermekszám és az általuk ideálisnak tartott gyermekszám egybevetéseiből von le következtetéseket a propagatív korú nők várható termékenységi magatartására. Ha az ideális gyermekszám mutatója magasabb, akkor ezen interpretációs gyakorlat szerint arra lehet következtetni, hogy az érintett nők "nyitottabbak" a nagyobb gyermekszám elfogadása iránt /4/.

Ennek az interpretációnak a sérülékenysége többet rámutattak, közöttük R. Pressat egy korábbi munkája /5/, amely azt a kérdést fogalmazta meg: Mi lenne, ha a propagatív korban lévő nők annyi gyermeket szülnének, amennyit ideálisnak tartanak. Munkájában egy "fordított hatásra" mutatott példát, nevezetesen, hogy a véleményeket, valamint az érintett korosztályok tényleges családtervezési, fogamzásgátlási gyakorlatát együttesen figyelembe véve - ha a francia nők az általuk kitűzött termékenységi ideáljait követik, egy esztendő összes házasságaiból származó utódaik száma 12-19 százalékkal csökkent volna, illetve 8 ország - köztük Magyarország - 1958. évi nettó reprodukciós együtthatóinak értékét összehasonlítva az ideális gyermekszámmal számolt R_0 -kal, ez utóbbi minden esetben alacsonyabb értékű. /Ilyen különbségek adódhatnak az "alultervezésből", illetve a "sikertelen védekezésből"./

A közvéleménykutatások, amelyek nemcsak a propagatív korú, hanem annál idősebb életkorú férfi-, és női népesség megkérdezésén is alapulnak, ugyanakkor arra hívták fel a figyelmet, hogy a gyermekek "ideális" száma tipikus "közvélemény-fogalom", amelyről a legtöbb embernek van véleménye, s amely különböző események /például politikai események/ hatására "mozog", például ún. békés években magasabb, háborús években alacsonyabb. E "mozgás" mögött a társadalom egészében élő, általánosan elterjedt, és a magatartásokat orientáló normák és értékek működését lehet sejteni. Mintegy húsz esztendővel ezelőtt jelentek meg az "ideális gyermekszám-mutató" szociológiai tartalmát felfejteni kívánó újabb interpretációk, részét képezve azoknak a megközelítésmódnak, amelyek a termékenységet befolyásoló tényezők közgazdasági irányultságú magyarázatával a szociológiai megközelítésű magyarázatokat állították szembe /6/. Ez utóbbi kialakulását nagymértékben ösztönözte a második világháborút követően kialakult "baby boom" az Egyesült Államokban. L. Rainwater /7/ jogosan tette azt a megjegyzést, hogy az átlagos ideális gyermekszám 1941-ben mért 3,00 értékének 15 év alatt bekövetkező növekedése 3,40-re nem egy egyszerű növekedést jelent, hanem egy olyan minőségi változást, amelyen belül 1955-re a négy gyermeket ideálisnak tartók száma megduplázódott, a két gyermeket ideálisnak tartók aránya felére csökkent, a háromgyermekes családeshményt preferálók aránya pedig változatlan maradt - pszichológiai értelemben tehát a véleményeknek kifejezetten a diszkontinuitásáról volt szó. A termékenységet befolyásoló társadalmi tényezők szociológiai megközelítésmódjának egyik legjelentősebb képviselője, J. Blake felhívta a figyelmet arra, hogy az ideális gyermekszámról alkotott véleményeket a vallásosság foka, illetve a felekezethez tartozás, vagyis különböző eszmei, ideológiai hatások jobban befolyásolják, mint a szokványos társadalmi, demográfiai változók /8/. A szakirodalomban ma már többé-kevésbé általánosan elfogadott az, hogy a családok valamiféle "társadalmi presszió" alatt döntenek gyermekeik számáról, s e társadalmi pressziók hatására kialakult gyermekszám-elképzeléseknek legjobb mérőszáma éppenséggel az ideálisnak tartott gyermekszám mutatója /9/.

E konszenzus alapján a mutatószám felhasználása a szakkutatásokban némileg megváltozni látszik. Bár továbbra is fennmaradt az a gyakorlat, amely a gyermekvállalásban érintett nők ideális gyermekszámról alkotott véleményeit és családtervezési gyakorlatát veti egybe, s ennek alapján kísérel meg következtetéseket levonni a véleménynyilvánítók várható magatartásáról, arra is van már példa, hogy a termékenységet az ideális gyermekszámmal, mint közvélemény-normatívával vetik egybe. A. Girard és L. Roussel 1982-ben közzétett tanulmánya /10/ kilenc nyugat-európai országra vonatkozóan vetette egybe a teljes termékenységi arányszámokat és a 15 éves és idősebb férfi-, és női népesség körében végzett közvéleménykutatások útján kapott ideális gyermekszám-átlagokat. Az ideális gyermekszám-átlag és a teljes termékenységi arányszám

egymásra vonatkoztatása /egymáshoz viszonyított aránya/ a szerzők szerint azt mutatja meg, hogy mekkora a távolság az eszmék, ideák és a tényleges termékenységi gyakorlat között.

A teljes termékenységi arányszám és az ideális gyermekszám az Európai Gazdasági Közösség kilenc országában 1979-ben

Ország	Egy nőre jutó gyermekszám	Ideális gyermekszám	A 2. és 1. oszlop aránya
Irország	3,50	3,62	103
Franciaország	1,87	2,46	132
Dánia	1,61	2,31	143
Hollandia	1,56	2,29	147
Anglia	1,87	2,27	121
Luxemburg	1,51	2,17	144
Belgium	1,69	2,15	127
Olaszország	1,74	2,11	121
Német Szövetségi Köztársaság	1,38	1,95	141

Lásd: Population and Development Review, 1982. No. 2. 330. oldal

A táblázat harmadik oszlopának adatai olyan mutatókként értelmezhetőek, amelyeknek értéke, minél közelebb van a 100-hoz, annál valószínűbb, hogy a nők termékenységi gyakorlata az adott országban általánosan elfogadott eszményekkel /szokásokkal, hagyományokkal/ összhangban valósul meg. Ez leginkább Irországra, legkevésbé pedig Hollandiára, Dániára és a Német Szövetségi Köztársaságra jellemző.

Ami a hazai adatokat illeti, közvéleménykutatásunkban az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdőív-kérdésre adott válaszokból számolt ideális gyermekszám-átlag 2,46, más szavakkal ma Magyarországon az emberek 100 családra általában 246 gyermeket találnának ideálisnak. Egybevetve ezt az 1,91-es értéket képviselő /1980. évi/ teljes termékenységi arányszámmal, Girard és Roussel táblázatának megfelelően egy 129-es értékű mutatót kapunk, amely leginkább Belgium, illetve Franciaország megfelelő mutatójához hasonlít.¹ Összehasonlítva ezt a többi nyugat-európai ország adatával, úgy

¹ Azzal a megkötéssel, hogy Magyarországon a közvéleménykutatás mintájának alsó korhatára 18 év volt, az idézett országokéban pedig 15 év.

tűnik fel, hogy ma Magyarországon meglehetősen jelentős a távolság az általánosan elfogadott eszmények és a tényleges termékenységi gyakorlat között.

Meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen, nemzetközi összehasonlításokat szolgáló mutatók használata a módszertani, metodikai és nem utolsósorban tartalmi, interpretációs problémák egész sorát vetheti fel. Célunk a továbbiakban nem is az, hogy az ideális gyermekszám és a tényleges termékenységi gyakorlat kapcsolatát vizsgáljuk. Amit a fenti összehasonlításból a továbbiakra nézve leszűrhetünk, az mindenekelőtt abban fogalmazódhat meg, hogy a családlétszámra vonatkozó eszmények, preferenciák ma Magyarországon nem mentesek konfliktusoktól. E sajátossága egyelőre éppen ebben, a tényleges termékenységi gyakorlattól való távolságában fejeződik ki.

Konfliktusos jellegére utal az is, hogy a mutató értéke az elmúlt tíz esztendő alatt eléggé erőteljesen lecsökkent, a jelenlegi 2,46-hoz képest két, 1974. évi közvéleménykutatásunk adatai szerint 2,93, illetve 2,88 volt, amely akkor erősen megközelítette az 1974. évi intézkedéseket követő népesedéspropaganda által deklarált, családonkénti három gyermeket. /Ez önmagában is mutatja az ideális gyermekszám-fogalom "közvélemény-fogalom"-jellegét, politikai tartalmát./

További kutatásokat igényelne annak vizsgálata, hogy az ideális gyermekszámról alkotott közvélemény és a termékenységi gyakorlat valójában hogyan viszonyulnak egymáshoz. Vajon valóban "presszióként" működik-e a közvélemény, amelynek valamiféle hatására változtatnak a családok terveiken, elképzeléseiken, vagy pedig megfordítva: a közvélemény hajlamos arra, hogy elfogadja, magáévá tegye az alacsonyabb vagy magasabb szinten megvalósuló termékenységi gyakorlatot? Nem feladatunk - módszereink jelenleg erre nem is adnak lehetőséget -, hogy erre a kérdésre feleljünk, s ilyenfajta kapcsolatot vizsgálatára a szakirodalomban sem találtunk még példát. Azonban úgy gondoljuk, hogy nem kizárólag egyirányú hatásról lehet szó, de a kettő közötti kapcsolat tisztázását segítheti elő, ha figyelmünket a továbbiakban fő feladatunkra fordítjuk, arra, hogy milyen jellemzői vannak az ideális gyermekszámról alkotott közvéleménynek.

1. A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények változása 1974-1983 között

A véleményeket összefoglaló ideális gyermekszám-átlag mutatója tehát - mint említettük - az elmúlt tíz esztendő alatt számottevően lecsökkent, a 2,93-os illetve 2,88-os értékhez képest 2,46-ra. Ez a következő főbb változásokból adódik:²

² Az összehasonlítás a továbbiakban a KSH 1973-1974. évi közvéleménykutatásával történik, az ideális gyermekszám-átlaga itt 2,88 volt.

- A vélemények 1983-ban jobban koncentráálódnak a két és a három gyermek köré, mint 1974-ben. Tíz évvel ezelőtt 82 százalék, 1983-ban pedig 92 százalék azok aránya, akik vagy a két, vagy a három gyermeket tartanák ideálisnak.

- Ez abból következik, hogy tíz évvel ezelőtt 15 százalék volt azok aránya, akik szerint négy, vagy ennél több gyermek az ideális egy családban, 1983-ra azonban az így vélekedők aránya 4 százalékra csökkent le. /A gyermektelen családokat senki, az "egykés" családokat pedig csak néhány ember tartotta ideálisnak mindkét közvéleménykutatás alkalmából./

- A két és a három gyermek mellett szavazók arányai teljesen megfordultak. Míg tíz esztendővel ezelőtt 53,7 százalék a három gyermeket találta ideálisnak, 1983-ban a két gyermekre szavazók aránya lett ugyanekkora.

Év	Ideális gyermekszám					Nincs vélemény	Összesen
	1	2	3	4	5 vagy több		
1974	0,5	28,1	53,7	12,8	2,2	2,7	100
1983	1,0	53,0	39,0	3,0	1,0	3,0	100

Ha az egyes társadalmi-demográfiai csoportok véleményeinek átlagait egyenként hasonlítjuk össze, akkor azt találjuk, hogy az átlagok minden egyes csoportnál alacsonyabbak, mint tíz esztendővel ezelőtt, de egyes esetekben tendenciaváltozások is történtek. Ilyennek találtuk az átlagok életkor, településtípus, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti alakulását.

- Míg 1974-ben a legfiatalabbaktól az idősebb korcsoportok felé haladva fokozatosan növekedett az ideális gyermekszám-átlag, 1983-ban a "legfiatalabb" korosztálynál /a 18-24 éveseknél/ ez valamivel magasabb, mint a 25-29 éveseknél, és csak a 40 évesektől kezdődően emelkedik fokozatosan az átlag, a 2,46-os érték fölé.

- 1974-ben csupán a fővárosiak és a vidékiek véleményei között volt különbség. A városi és községi lakosok vélemény-átlagai azonosak voltak, s egyben jelentősen magasabbak, mint Budapesten. 1983-ban a városiak a községi lakosoknál alacsonyabban "szabják meg" a gyermekek ideális számát.

- Tíz évvel ezelőtt az iskolai végzettség növekedésével együtt fokozatosan csökkent az ideálisnak tartott gyermekszám-átlag. Ez a csökkenés a középiskolát végzettek-nél megállt, sőt a diplomások véleményátlaga a középiskolát végzetteket egy árnyalat-nyival /egy századdal/ meg is haladta. 1983-ra ez a tendencia még karakterisztikusab-bá vált, s az iskolai végzettség szerinti átlagok 1983-ban a két szélső póluson vál-tak magasabbá. A 8 osztályt végzettek véleményátlaga az ennél alacsonyabban iskolá-zottakéhoz képest hirtelen leesik, a középiskolát végzetteknél már valamivel magasabb, a diplomásoknál pedig csaknem eléri a 8 osztálynál kevesebbet végzetteknél tapasztalt legmagasabb átlagot, s így e két szélső pólus átlaga az országosan tapasztalt 2,46-nál magasabb.

- A vélemények foglalkozás szerinti alakulása nagyon hasonlít az iskolai vég-zettségnél tapasztaltakhoz. A vezető beosztásúak, az értelmiségi foglalkozásúak, va-lamint a termelés közvetlen irányítói - más oldalról pedig a mezőgazdasági fizikai dolgozók azok, akik körében - minden más foglalkozási csoporthoz képest - magasabb a gyermekek ideális számáról alkotott vélemények mutatója. Tíz évvel ezelőtt a vezető beosztásúak és értelmiségiek átlaga volt a legalacsonyabb.

A szemléletesség kedvéért az elmondottakat alátámasztó adatokat egy összefogla-ló táblázatban közöljük.

Az ideális gyermekszám-átlagok társadalmi-demográfiai
csoportok szerinti változásai 1974-1983 között³

Társadalmi-demográfiai csoportok	Ideális gyermekszám-átlag		
	1974 /2,88/	1983 /2,46/	
NEM			
Férfi	2,87	2,47	
Nő	2,89	2,45	
ÉLETKOR			
Év: 4		Év:	
18-24	2,79	18-24	2,39
25-34	2,80	25-29	2,34
35-44	2,86	30-39	2,29
45 és több	3,01	40-49	2,43
		50-54	2,59
		55-59	2,54
		60-64	2,66
		65 és több	2,79
TELEPÜLÉS			
Budapest	2,75	Megyei város, megyeszékhely:	2,38
Város	2,91	Egyéb város:	2,42
Község	2,91		2,48
			2,52
ISKOLAI VÉGZETTSÉG			
Nem járt iskolába	3,19		
8 osztálynál kevesebbet végzett	3,06		2,59
8 osztályt végzett	2,83		2,36
Középiskolát végzett	2,78		2,42
Egyetemet, főiskolát végzett	2,79		2,50
FOGLALKOZÁS			
Vezető beosztású, értelmiségi	2,73		2,55
Egyéb szellemi foglalkozású	2,84		2,37
		A termelés közvetlen irányítója:	2,53
Nem mezőgazdasági fizikai			
- szak- és betanított munkás	2,83	- szakmunkás:	2,37
		- betanított munkás:	2,38
Nem mezőgazdasági segédmunkás	2,88		2,42
Mezőgazdasági fizikai foglalkozású	3,06		2,57

³ Az összehasonlításokat csak azokkal a változókkal tudtuk elvégezni, amelyek mindkét adatfelvételben megfelelő bontásokban rendelkezésünkre álltak.

⁴ Az 1974. évi közvéleménykutatás mintájában a felső korhatár férfiaknál 60, nőknél 55 év volt. A különbség tehát még nagyobb lenne, ha az 1974. évi minta is magában foglalná a nagyobb családlétszámot preferáló, idősebb korú lakosságot is.

2. Az ideálisnak tartott és a valóságosnak hitt gyermekszám

Az ideális gyermekszám-átlag elmúlt tíz évben bekövetkezett lecsökkenése ellenére is ennél jóval alacsonyabb az a gyermekszám, amelyet az emberek a mai családokra jellemzőnek tartanak: 16 százalék gondolja úgy, hogy a családok többsége "egykés", 59 százalék a két, 16 százalék a három gyermeket véli a legelterjedtebbnek, s mindössze 2 százalék hiszi azt, hogy négygyermekes családokból van a legtöbb. A ténylegesnek hitt gyermekszám átlaga: 2,04.

Természetesen az a kérdésmegfogalmazás, hogy "ma Magyarországon a családok többségében hány gyermek van?" - demográfiailag egyáltalán nem nevezhető korrektnek. Más oldalról viszont a közvéleménykutatásban résztvevőktől sem kívánható, hogy szakmai szempontból kifogástalanul fogalmazott kérdésekre felelni tudjanak. A "lazán" fogalmazott kérdésekre adott válaszok interpretálása azonban nem problémamentes, hiszen nem tudunk meggyőződni arról, hogy "a családok többségéről" beszélve a kérdezettek milyen családokra gondolnak. A hazai és nemzetközi tapasztalatok azonban arra utalnak, hogy ilyen kérdéseknél - ha a válaszolók rendszerint nem is kalkulálják be a gyermektelen házasságokat /11/ - többnyire olyan, viszonylag fiatalabb házaspárok gyermekszámára gondolnak, amelyek családjában /még/ gyermekek nevelkednek.

Mindazonáltal kérdéses, hogy a vélemények informáltságának szintjét milyen objektív adathoz viszonyítsuk. Egy hozzávetőleges összehasonlításra kínálkozik alapul a 40-49 éves nők termékenysége, az ún. befejezett termékenység, amely hosszabb időre visszamenőleg járulhat hozzá egy olyan összkép kialakulásához, amely a "legelterjedtebb" gyermekszámról orientálja a közvéleményt. Az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok alapján számított befejezett termékenységi arányszámok szerint ebben a periódusban a kétgyermekesek aránya /és az egygyermekeseké is/ növekedett - a kétgyermekeseké 34 százalékról 42 százalékra - és igen jelentősen csökkent a három és ennél több gyermekeseké /12/. A tíz év alatt bekövetkezett tényleges változásokkal összhangban van a vélemények alakulása, amely szerint az egész mintának 2/3-a ma nem gondol családonként kettőnél több gyermekre, amikor a "legelterjedtebb" családonkénti gyermekszámról beszél.

A valóságosnak, ténylegesnek hitt gyermekszám-átlagok demográfiai változók mentén történő alakulását feltehetően az ismeretek szintje és a tapasztalatok szabják meg leginkább: a férfiak, a budapesti, illetve városi lakosok, továbbá a magasabban iskolázottak körében ez az átlag alacsonyabb, mint a nők, a községi lakosok, illetve az alacsonyan iskolázottak esetében.

Érdekes kivéltelt jelent ez alól az életkor véleménybefolyásoló szerepe: a legfiatalabbak, a 18-24 év közöttiek tudomása szerint a "legtöbb családban" ma átlagosan 2,31 gyermek van, ami igen jelentősen meghaladja a vélemények országos átlagát. Összehasonlítva ezt az ideális gyermekszámról alkotott véleményükkel, ez az a korcsoport, amelynél a két átlag szinte teljesen egybeesik. A magyarázat feltehetően az, hogy a 18-24 éves férfiak és nők gondolkodását nagymértékben befolyásolhatja, hogy ők maguk saját családterveik megvalósításának még csak a kezdetén tartanak. Más vizsgálatokból tudjuk, hogy ezek a családépítési tervek /amelyeket az ún. tervezett gyermekszámmal lehet kifejezni/ igen közel állnak az általánosan is helyeselt eszményekhez, ideálokhoz, a valóságban azonban később alacsonyabb szinten realizálódnak.

Korábban bemutattuk Girard és Roussel mutatóját, amelyet az egyes országok közvéleménykutatójaiból nyert ideális gyermekszám-átlagok és a teljes termékenységi arányszámok egymáshoz viszonyításából kaptak. A mutatót a szerzők úgy értelmezik, hogy az minél közelebb van a 100-hoz, annál valószínűbb, hogy a tényleges termékenység a társadalom által helyeselt normákkal, eszményekkel összhangban valósul meg.

Ennek az interpretációnak mintájára képeztünk mutatókat az ideális és a valóságosnak, "legelterjedtebbnek" hitt gyermekszám-átlagok egymáshoz viszonyítása alapján. Ez azt mutatja meg, hogy a vélemények szerint mekkora a távolság a helyesnek tartott normák és a valóságban érvényesülő, "legelterjedtebb" gyakorlat között. Más szavakkal, minél közelebb van e mutató értéke a 100-hoz, annál inkább gondolják azt az emberek, hogy a családok többsége az ideálisnak tartott normákat követi, más oldalról, minél inkább haladja meg a mutató értéke a 100-at, annál inkább vélekednek úgy, hogy a valóságos gyakorlat elmarad a követendő ideálokhoz képest.

Az ideálisnak tartott és a valóságosnak hitt gyermekszám
mutatói

Társadalmi-demográfiai csoportok	Ideális gyermekszám- átlag /1/	Valóságos- nak hitt gyermekszám- átlag /2/	Az 1. és 2. arányából képezett mutató /3/
NEM			
Férfi	2,47	2,01	123
Nő	2,45	2,08	118
ÉLETKOR			
18-24 éves	2,39	2,31	103
15-29 éves	2,34	1,99	118
30-39 éves	2,29	1,99	112
40-49 éves	2,43	2,08	117
50-54 éves	2,59	1,94	134
55-59 éves	2,54	2,05	124
60-64 éves	2,66	1,93	138
65 éves és idősebb	2,79	2,12	132
LAKÓHELY			
Budapest	2,36	1,89	125
Megyei város, megyeszékhely	2,42	2,04	119
Egyéb város	2,48	2,05	121
Község	2,52	2,11	119
ISKOLAI VÉGZETTSÉG			
8 osztálynál kevesebb	2,59	2,18	119
8 osztály	2,36	2,13	111
Középiskola	2,42	1,87	129
Egyetem, főiskola	2,50	1,77	141
Átlag:	2,46	2,04	121

Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy amikor a Girard-Roussel-féle mutató magyarországi értékét a közvéleménykutatásból kapott ideális gyermekszám-átlagból /2,46/ és a teljes termékenységi arányszámból /1,91/ képeztük, 129-es értéket kaptunk. A mostani, 121-es mutatónak ettől való kismértékű elmaradása arra utal: Magyarországon a termékenységi gyakorlat meglehetősen elszakad a helyeselt normáktól, eszményektől, de a közvélemény ezt a távolságot a ténylegesnél valamivel kisebbnek hiszi.

A mutatók értékei - az egyes társadalmi-demográfiai csoportok között - nem szóródnak különösképpen, úgy tűnik tehát, hogy e kérdésben elég erős konszenzus van a közvéleményben. Ez alól valamelyest az idősebb korcsoportok jelentettek kivételt, akik között feltehetően többen vannak olyanok, akik elítélik, hogy a fiatalok ma nem kívánnak nagyobb családot. Legmagasabb értéket a mutató a diplomásoknál képviseli, ők látják a legnagyobbban a szakadékot az ideális és a valóságosnak hitt helyzet között.

Ide kívánczik a következő megjegyzés: Talán joggal merülhet fel az olvasóban, hogy mind az ideális, mind pedig a valóságosnak hitt véleményeket vajon befolyásolták-e más - a táblázatban fel nem sorolt - társadalmi, demográfiai ismérvek. Amint azt a Melléklet is mutatja a kutatásban felhasznált változóknak a korábbiakban közölt táblázatban szereplőnél lényegesen bővebb listája állt rendelkezésünkre /például a kérdezettek családi állapota, a velük együttélő, kiskorú gyermekeik száma, lakáskörülményeikre vonatkozó adatok, munkabeosztásuk stb./. Itt is és a továbbiakban is csak azoknak a szerepét mutatjuk be, amelyek a véleményekkel szignifikáns összefüggést mutattak. Ezen túlmenően is külön említésre szorul, hogy miért hagytuk ki a kért gyermekszámát, mint változót az elemzésekben, hiszen vélhető, hogy ez olyan változó, amely befolyásolhatja a népesedési kérdésekről alkotott véleményeket. Azonban feltételezhető, hogy ezek a vélemények nagymértékben "életkor-specifikusak", nemcsak a gyermekek számától, hanem mind a gyermek/ek/, mind pedig a szülők életkorától függenek. Egymástól való megkülönböztetésüket /a gyermekek száma és életkora szerint/ a kis minta már nem tette volna lehetővé.

Kérdőívünkben - nyitott kérdés formájában - azt is tudakoltuk: mi az oka a vélemények szerint valóságos és az ideális gyermekszám eltérésének. E vélemények nem strukturálódtak különösképpen. Akik szerint ma kevesebb gyermek van a családokban, mint ideális lenne, többségükben úgy gondolják, hogy ennek oka a "kevés jövedelem", a "magas árak", továbbá, hogy "a rohanó élettempó mellett több gyermek nevelése nagy terhet jelent".

Más szóval ezt úgy is mondhatnánk: a "normákat", "eszményeket" nem teljesítő házaspárokat ma inkább megértés, semmint elítélés övezi a közvélemény részéről. Ezt erősíti az is, hogy kérdésünkre: "mi számít leginkább akkor, amikor napjainkban egy házaspár arra gondol, hogy hány gyerekük legyen?" - válaszadóink leggyakrabban a lakást /27 százalék/ és a család anyagi helyzetét /26 százalék/ említették. A rangsorban harmadik helyre az került, hogy "mennyire élnek jó házasságban" /23 százalék/. /Ez utóbbinak főként a magasan iskolázottak szemében van fontossága./ A felsorolt, további öt szempontot már csak igen ritkán választották ki. /Ezek: az anya munkája, munkahelye, a társadalmi juttatások, gyermekintézmények, az ország gazdasági-politikai helyzete./ A kérdezettek összesen három szempontot jelölhettek meg. Hogy a rangsorban első három helyre kerülő tényezők súlya milyen nagy, az mutatja, hogy a válaszadók 25 százaléka éppen ezt a hármat választotta egymás mellé elsőnek, másodiknak vagy harmadiknak.

Az átlagok és a belőlük képzett mutatók elfedik azt, hogy bizonyos esetekben az ideális, a helyesnek tartott családlétszám nem magasabb, hanem éppenséggel alacsonyabb annál, amit valóságosnak hisznek /vagy tapasztalnak/ az emberek.

Igy például akik úgy tudják: a családok többségében ma három gyermek van /az egész mintának mindössze 16 százaléka ez/, azoknak mintegy 2/3-a /65 százaléka/ ennél kevesebbet, két gyermeket találna ideálisnak, s csak 1/3-uknál esik egybe a gyermekek ideálisnak tartott és valóságosnak hitt száma. Nem lehet tudni, vajon emögött az a vélemény áll-e, hogy három gyermek már "túlságosan sok", netán elítélik az ekkora létszámú családokat, /nyitott kérdésünkre, hogy "miért van több gyermek a legtöbb családban, mint amit a kérdezett ideálisnak tart", gyakran azt felelték: az ilyen házaspárok "tudatlanok", "felelőtlenek"/ vagy pedig valamiféle közvetlen, vagy akár saját kedvetlen tapasztalat.

Hogy ez utóbbira is gondolhatunk, azt a Világ Termékenységi Vizsgálat magyarországi adatai is alátámasztják. Ott azt találjuk, hogy a 0-5 osztályt végzett nők saját maguknak összesen kívánt gyermekszám-átlaga /3,19/ jelentősen meghaladja az általuk ideálisnak tartott /2,80/ gyermekszám-átlagát /13/. Emögött valamiféle "megbánó"-attitűd jelenlétét sejthetjük. Egyáltalán, ennek a "fordított" hatásnak a léte mindenképpen arra vall, hogy az ideális gyermekszám, a róla kialakult közvélemény valóban egyfajta sajátos "társadalmi presszióként" is működik.

3. Két vagy három gyermek?

Az előzőekből kitűnt, hogy a vélemények - tíz évvel ezelőtt is és most is - a "két vagy három gyermek" választása köré sűrűsödtek, ez a kérdés az, amelyben az elmúlt esztendő alatt a legjelentősebb móduszváltozás következett be a véleményekben. A gyermekek ideális számának megítélése - mintha lassan-lassan valóban a tényleges változásokat követné. A főbb termékenységi mutatók már az 1974. évi közvéleménykutatást megelőző 10-15 évben is csökkentek, 1970-1980 között pedig a nyers élveszületési arányszám⁵ 14,7-ről 13,9-re, az átlagos élveszületési sorrend⁶ 1,88-ról 1,82-re, a teljes termékenységi arányszám⁷ pedig 1,96-ról 1,91-re változott. A befejezett termékenység gyermekszám szerinti megoszlása 1970-1980 között a következőképpen alakult:

Év	Gyermekszám					Összesen	/%-ban/
	0	1	2	3	4 és több		100 nőre jutó gyermekszületés
1970	9	23	34	18	16	100	226
1980	7	28	42	14	9	100	200

A valóságban tehát már közel 15 éve sem jelentett "igazi" alternatívát az egy-kettő, illetve három vagy több gyermek választása, s még kevésbé jelenti ezt az 1980-as évek elején, hiszen a valóságos választásoknak közel háromnegyede esik az első, s egynegyede a második alternatívára. Ez az igen durva - és demográfiailag egyáltalán nem korrekt - megközelítésmód csupán csak azt a tendenciát kívánja jelölni, amely együttjár a közvélemény megváltozásával /vagy maga után vonja azt/, nevezetesen azzal, hogy a tíz évvel ezelőttihez képest ma szinte "marginálisnak" nevezhetők azok a társadalmi-demográfiai csoportok, amelyekben modális vélemény az, hogy egy családban három gyermek /vagy ennél is több/ lenne ideális.

Ezek a - szempontunkból "marginálisnak" nevezett - csoportok /amelyekben tehát az országosan tapasztalt 39 százaléknál számottevően magasabb a három gyermek mellett szavazók aránya/ a társadalmi hierarchia szélső /alsó és felső/ pólusain helyezkednek el, ami mögött azt sejthetjük, hogy a nagyobb létszámú család preferálása igen különböző attitűdökből táplálkozik.

⁵ 1000 lakosra jutó élveszületések száma.

⁶ Az élveszületések sorrendjének és az ehhez tartozó születések számának súlyozott számtani átlaga.

⁷ A korszpecifikus termékenységi arányszám összegének egy nőre jutó értéke.

Csak részben illeszkedik ehhez a megfigyeléshez a vélemények életkor szerinti megoszlása. Itt ugyanis azt tapasztalhattuk, hogy a két gyermeket ideálisnak tartók aránya - a fiatalabbaktól a legidősebb életkor-csoportokig haladva 63 százalékról 30 százalékra csökken le, míg a három gyermeket ideálisnak tartók aránya 28 százalékról 53 százalékra emelkedik. /Ez a tendencia - mint már erről szóltunk - csupán a legfiatalabbaknál törik meg: a 18-24 éveseknek 35 százaléka preferálja a háromgyermekes családot./ Tudjuk azonban, hogy az idősebb korúak között találjuk az alacsonyabban iskolázott, szakképzetlenebb, községekben lakó, mezőgazdasági fizikai munkát végző, s egyben a vallásos hagyományokat, gondolkodásmódot jobban őrző emberek nagyobb hányadát. Ezek a változók jelentik ugyanis az egyik pólust, amelyek köré jobban sűrűsödnek a három gyermeket ideálisnak tartók válaszai.

Az országos 39 százalékos arányhoz képest három gyermeket tart ideálisnak:

- a kisebb városokban lakók 44 százaléka, a községi lakosok 46 százaléka;
- a mezőgazdasági fizikai dolgozók 56 százaléka;
- a legalacsonyabb jövedelműek /2000,- Ft vagy kevesebb/fő/ 56 százaléka;
- a 8 osztálynál kevesebbet végzettek 52 százaléka.

Ennél részletesebben érdemes szólni a vallás hatásáról, mivel ezt a változót kutatásokban ritkábban szokták alkalmazni.

Vallásosságuk mértékéről nyilatkozva a megkérdezettek egy ötfokú skálán helyezhették el válaszukat, amelynek első fokát a "nagyon vallásosak", ötödik fokát az "egyáltalán nem vallásosak" foglalhatták el. /A kérdés válaszlehetőségeit és reájuk adott válaszok megoszlását a minta összetételét tartalmazó adatoknál közöljük./

A "választóvonalat" a skála első fokán elhelyezkedők véleményei után húzhatjuk meg /ők a teljes mintasokaság 10 százalékát teszik ki/. E nagyon vallásos embereknek 60 százaléka a három gyermek mellett /s csak 27 százaléka a két gyermek mellett/ szavazna. Az ennél egy fokkal kevésbé vallásosaknál ezek az arányok már teljesen megfordulnak, és lényegében az országos arányokkal azonosak: 54 százalékuk két, 39 százalékuk három gyermeket tart a családokban ideálisnak. /Ez a csoport az egész mintának 40 százalékát foglalja magában./ Érdemes még megjegyezni, hogy míg a nagyon vallásos embereknek 10 százaléka, az ennél egy fokkal kevésbé vallásosaknak már csak 5 százaléka gondolja azt, hogy négy, vagy ennél több gyermek lenne kívánatos a családokban. Eredményünk megegyezik azokkal a nemzetközi tapasztalatokkal, amelyek szerint a vallásosság igen erős befolyásolója az ideális családnagyságról alkotott véleményeknek.

Általánosságban elmondható tehát, hogy van a társadalomnak egy olyan része, amely részben saját termékenységi szokásait, hagyományait követve, részben vallásos érzésből a legelterjedtebb - két-, vagy egygyermekes - családokhoz képest előnyben részesíti a nagyobb gyermekszámú családot.

A másik póluson azok a csoportok helyezkednek el, akiknél feltételezhetjük, hogy a családonkénti három gyermek helyeslése az előzőtől teljesen eltérő okokra vezethető vissza. Részben az egyetemet, főiskolát végzettek /akiknek 42 százaléka/, részben pedig a vezető beosztásúak és értelmiségi foglalkozásúak, továbbá a termelés közvetlen irányítói /akiknek 49-49 százaléka/ azok, akiknek a körében a három gyermeket preferálók aránya ugyancsak meghaladja az országosan tapasztaltat.

A korábbiakban - más összefüggésben - hivatkoztunk már erre a jelenségre. Kérdés, hogy vajon mivel magyarázható a műveltebb, magasabban iskolázott emberek nagyobb-fokú nyitottsága a nagyobb létszámú családok, a többgyermekes családeszmény elfogadása iránt. A legvalószínűbb magyarázat az lehet, hogy míg az alacsonyan iskolázottak esetében az eszmények, preferenciák jobban kötődnek valóságos gyakorlatukhoz, szokásukhoz, hagyományaikhoz, addig a magasan iskolázottaknál az a helyzet, hogy ők látják be leginkább: a népesedési helyzet csak akkor javulhat lényegesen, ha a családok többségében a jelenlegi egy-két gyermeknél több születne meg. Ez egyben azt is jelenti: a magasan iskolázottakra inkább jellemző, hogy az ideális gyermekszám "követelményét" semmiképpen sem magukra, hanem másokra /általában a családokra, a legtöbb családra, az "átlagra"/ vonatkoztatják.

Ez azonban csak közvetett módon, egy másik kutatás eredményeit alapul véve következtethető. Az 1977. évi Világ Termékenységi Vizsgálat magyarországi adatai tartalmazzák a 35 éves és fiatalabb korú nők iskolai végzettség szerint bontott adatait a saját maguknak összesen kívánt /életben lévő és ehhez még kívánt/ gyermekeik, valamint az általuk általánosságban ideálisnak tartott gyermekeik számára vonatkozóan. Míg az összesen kívánt gyermekszám átlagai az iskolai végzettség szerint csökkenő értékeket mutatnak, az ideális gyermekszám átlagai itt is a két szélső póluson a legmagasabbak.

Ha Girard és Roussel korábban már idézett táblájának mintájára a két adatsorból mutatókat képezünk /vagyis az általában ideálisnak tartott gyermekszám iskolai végzettség szerinti átlagait egyenként elosztjuk az összesen kívánt gyermekszám-átlagokkal/, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettségű nőknél az "ideálok" éppenséggel alatta maradnak tényleges kívánságaiknak, míg a magasan iskolázott nőknél az általános ideálok igen jelentősen meghaladják a sajátmaguk számára kívánatosnak gondolt gyakorlatot.

Az összesen kívánt és az általánosan ideálisnak tartott
gyermekszám viszonya a TCS-77 mintájába került nőknél

Iskolai végzettség	Életkor /év/	Összesen kívánt gyermek- szám	Általában ideálisnak tartott gyermekszám	A 4. és 3. oszlop aránya
/1/	/2/	/3/	/4/	/5/
0-5 osztály	31,0	3,19	2,80	88
6-7 osztály	33,1	2,36	2,51	106
8 osztály	29,1	1,96	2,44	124
9-12 osztály	26,6	1,89	2,42	128
13 évf. és több	30,1	1,89	2,53	134

Forrás: Világ Termékenységi Vizsgálat magyarországi adatai,
KSH, 1982. 72. oldal

4. Vélemények a sokgyermekes, ún. "nagycsaládokról"

Az ideális gyermekszámról alkotott véleményekről teljesebb képet kapunk, ha azt is figyelembe vesszük: hogyan vélekednek a sokgyermekes családokról az emberek. Hiszen - mint kiderült - a megkérdezettek 14 százaléka már a háromgyermekes családokat is ún. "nagycsaládnak" tartja.

Az 1974. évi közvéleménykutatás adatai szerint tíz évvel ezelőtt átlagosan 4,87 gyermeket tulajdonítottak azoknak a családoknak, amelyeket sokgyermekeseknek neveznek. Mostanra ez az érték is lecsökkent, az átlagos szám 1983-ban 4,76. Ez a változás abból adódik, hogy ma számottevően többen vannak olyanok, akik a négy, sőt már a három gyermeket is "soknak" találják egy családban.

A nagycsaládoknak tulajdonított gyermekszám 1974-ben
és 1983-ban

Év	A nagycsaládok gyermekszáma							Nem tudja	/%-ban/ Össze- sen
	2	3	4	5	6	7	8 vagy több		
1974	-	10,9	28,8	31,5	18,5	9,5	.	0,8	100
1983	0,5	14,0	33,0	27,0	15,0	4,0	5,0	2,0	100

Míg 1974-ben alig volt különbség a férfiak és nők véleményében /4,87 - 4,86/, 1983-ban a férfiak alacsonyabban szabják meg a nagycsaládok gyermekszámát /4,66/, mint a nők /4,86/.

A véleményeket legjobban két társadalmi változó befolyásolja: a vallásosság fo-
ka és az iskolai végzettség.

A "nagyon vallásos" emberek jóval az országos véleményátlag fölött jelölik meg a nagycsaládok gyermekszámát /5,03/, s ez a vallásosság csökkenésével együtt fokozatosan csökken, míg az "egyáltalán nem vallásosaknál" az országos átlag alá, 4,55-re esik le. Úgy tűnik tehát, hogy a vallásos emberek számára "természetesebbnek" tűnik, ha egy családban a szokásos egy-kettőnél több gyermek nevelkedik.

Jobban szétszórja a véleményeket az iskolai végzettség: a 8 általánosnál kevesebbet végzettek közel 70 százaléka csak az öt, vagy ennél nagyobb gyermekszámú családokat tartja "sokgyermekeseknek", a 8 osztályt végzettek véleménye az országos átlagéhoz hasonló, a két magasabban iskolázott csoportnál viszont közel 60 százalék azok aránya, akik a nagycsaládok minimális létszámát kevesebb /négy illetve három/ gyermeknél szabják meg. /Az átlagok: 8 osztálynál kevesebbet végzetteknél 5,33; 8 osztályt végzetteknél 4,69; középiskolát végzetteknél 4,46 és a diplomásoknál 4,43./

A nagycsaládok gyermekszámáról alkotott vélemények
iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	A nagycsaládok gyermekszáma							Nem tudja	Össze- sen
	2	3	4	5	6	7	8 vagy több		
8 osztálynál kevesebb	1	8	20	28	22	8	11	2	100
8 osztály	.	15	36	26	14	5	4	.	100
Középiskola	.	17	40	28	11	2	2	.	100
Egyetem, főiskola	1	16	40	28	13	.	1	.	100

Szerettük volna azt is megtudni: vajon általánosságban övezi-e valamiféle előítélet, lebecsülés vagy sajnálkozás azokat a családokat, amelyekben a szokásosnál több gyermek van. Erre vonatkozó kérdőív-kérdésünkkel azonban ezt nem sikerült feltárni. Összességében csaknem ugyanannyian mondták az ilyen családokról, hogy "családszeretőek, gyermekszeretőek, és ezért van sok gyermekük" /31 százalék/, mint azt, hogy "tudatlanok, nem ismerik a fogamzásgátlás módszereit" /38 százalék/. Az egész mintának csaknem egynegyede /23 százalék/ bizonytalan válaszokat adott: "ilyen is van - olyan is van közöttük" - mondták. A két határozott vélemény egyetlen társadalmi-demográfiai változóval sem mutatott szignifikáns összefüggést, bizonytalan, határozatlan válaszok viszont kiugróan magas arányban szerepeltek a budapestiek, a diplomások és az "egyáltalán nem vallásosak" körében.

Ezeknek az eredményeknek az értelmezéséhez hozzátartozik, hogy a kinyilvánított véleményekben szerepet játszhatott egyfajta válaszadói stratégia is. Az 1974. évi kérdőívben a fenti válaszalternatívák kiélezettebben voltak megfogalmazva /ezért nem is hasonlíthatóak össze részleteiben a reájuk adott válaszok/, mégis mintha akkor inkább az elítélőbb megítélésmód felé tolódtak volna a vélemények. Most viszont még azt is megfigyelhettük, hogy a Családi Lap, valamint a Nők Lapja többé-kevésbé rendszeres olvasói az országosnál nagyobb arányban mondták, hogy a sokgyermekes szülők inkább családcentrikusak, gyermekszeretőek, semmint tudatlanok. Ismeretes, hogy e két sajtótermék - jellegéből adódóan - gyakran fest szinte idilli képet azokról a családokról, amelyekben több gyermek nevelkedik. Más oldalról hozzátartozik a dologhoz, hogy az 1974. évi kérdőívkérdés nem adott lehetőséget a "bizonytalan" válaszra, amelyet viszont most szívesen választottak olyan rétegek, amelyekre - más kutatásunkban erről meggyőződhattunk - az előítéletes gondolkodásmód kevésbé jellemző.

A megkérdezetteknek 70 százaléka tudja úgy, hogy a lakosságnak van olyan része, vagy csoportja, ahol nagyon sok többgyermekes család van, s ebből 59 százalék a cigányokra gondol, 11 százalék pedig falun, tanyán, vagy névvel is megnevezett településen élő emberekre; hátrányos helyzetben lévőkre; vallásosakra, hívőkre stb. A vélemények több oldalról történő vizsgálata arról győzött meg bennünket, hogy ebben csak kismértékben játszhat szerepet valamiféle előítéletesség, a kérdés utólag inkább ismeret-szint-kérdésnek nevezhető. Ezt valószínűsíti az, hogy minél iskolázottabbakról van szó, annál inkább tudják úgy, hogy a cigány családokban van a szokásosnál több gyermek:

Iskolai végzettség	A lakosságnak van olyan része, ahol nagyon sok a többgyermekes család... ... és ezek cigányok s z á z a l é k	
8 osztálynál kevesebb	55	43
8 osztály	71	58
Középiskola	79	68
Egyetem, főiskola	88	88

Más oldalról viszont érdemes arra is felfigyelni, hogy az országosan jellemző, 4,76-os gyermekszám-átlag jelentősen széthúz a "cigányokat említők" és a cigányokat nem, de más elkülönülő réteget, csoportot említők között. Akik sokgyermekes családokról beszélve csak cigányokra gondolnak, azoknál a sokgyermekes családok gyermekszám-átlaga 5,09, míg a cigányokat nem, de más sokgyermekes réteget, csoportot említőknél ugyanez az átlag 4,65. Emögött kétségkívül egy olyan megítélésmód is feltételezhető, hogy a közismerten nagyobb gyermekszámú cigány-családokhoz képest a nem cigányok között az ennél egy-kettővel kevesebb gyermekszámú családok is "nagy családnak" számítanak.

Összességében a mintának kb. egynegyedét jelentik azok az emberek, akik úgy tudják: a többgyermekes családok elsősorban cigányok, s egyben ehhez azt a véleményt társítják, hogy a sokgyermekes szülők tudatlanok, nem ismerik a fogamzásgátlás módszereit, ezért van sok gyermekük.

II. VÉLEMÉNYEK AZ ORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETÉRŐL, A NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ÉS A SZÜLETÉSEK SZÁMÁNAK VÁRHATÓ ALAKULÁSÁRÓL

Az 1980-as évek elején - mint ahogyan tíz évvel korábban, az 1974. évi népesedéspolitikai intézkedésekkel egyidőben is - megélénkültek a népesedési kérdésekről folytatott közéleti és szakmai viták. Ami a közéleti vitákat illeti, elsősorban az Élet és Irodalom című hetilap és egyes folyóiratok adtak helyet a sokszor igen intenzív és szenvedélyes véleménycseréknek. A szakemberek ezekhez olyan kutatási eredményekkel járultak hozzá, amelyek - a népesedési helyzetet befolyásoló tényezők vizsgálata révén - felhívták a figyelmet az újonnan kibontakozó tendenciákra, többek közt a legutóbbi időben arra, hogy a század végére a népesség jelentősebb csökkenésével kell számolni.

Közvéleménykutatásunk kiterjedt annak tudakolására is, hogy vajon mennyire érzékeli ezeket a problémákat a lakosság. Az ismeretek szintjén: mennyire tartják valószínűnek azt, hogy 2000-re csökken a népesség száma, illetve a születések száma, a vélemények szintjén pedig: hogy milyen mértékben tartanak súlyosnak, ha ezek bekövetkeznének századunk végére.

Hogy ezek a kérdések egyáltalán foglalkoztatják-e a közvéleményt, s ha igen, milyen súlyt, milyen fontosságot tulajdonít azoknak, oly módon kíséreltük meg bemérni, hogy mind a népességcsökkenés, mind pedig a születésszám-csökkenés megítélésére vonatkozó kérdést különböző természetű társadalmi problémák, ún. "társadalmi veszélyek" egy igen bőszeges listájában helyeztük el. Így képet alkothatunk arról is, hogy az olyan "társadalmi veszélyek" rangsorában, amelyek miatt többé-kevésbé aggodalmaskodnak az emberek, hol helyezkednek el az ún. "demográfiai természetű" veszélyek.

A kérdőív-kérdést és a "társadalmi veszélyek" listáját a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban dolgozták ki, s már több országos közvéleménykutatásban alkalmazták az elmúlt évek során. Kidolgozásához az Institute Francais d'Opinion Publique /IFOP/ egy 1973. évi közvéleménykutatásának kérdőíve szolgált alapul, amelyben 40 féle veszélyt soroltak fel a kérdezetteknek, és arra kérték őket, mondják meg: 1. mennyire tartják ezeket súlyosaknak; 2. mennyire tartják valószínűnek, hogy ezek a 2000. évig bekövetkezzenek és 3. mennyire hajlandók ezek kiküszöbölése érdekében fellépni /14/.

A veszélyek súlyosságára, illetve valószínűségére vonatkozó kérdésekre válaszolva a kérdezettek - a "nem tudom" válaszon kívül - négyféle választ adhattak: "nagyon", "elégge", "kevésbé" és "egyáltalán nem" súlyosak, illetve valószínűek. A magyar kérdőívkérdés ettől három vonatkozásban tér el: a/ a felsorolt társadalmi veszélyek száma kevesebb /jelen kérdőívünkben például 23/, és tartalmuk szerint a hazai körülményekre adaptált; b/ a "súlyosságra" és a "valószínűségre" vonatkozó kérdések helyet cseréltek: először kérdezzük azt, hogy 2000-ig mennyire tartják valószínűnek e veszélyek bekövetkezését, s csak ez után, hogy ha e veszélyek /mégis/ bekövetkeznének, azt mennyire találnák súlyosnak; c/ a magyar kérdés nem tartalmazza azt az alkérdést, hogy a megkérdezettek mennyire lennének hajlandók ezek kiküszöbölése érdekében fellépni. A válaszlehetőségek a magyar kérdőívkérdésnél a franciáéval azonosak.

A veszélyek súlyosságára, illetve bekövetkezésük valószínűségére vonatkozó rangsort a válaszok átlagai alapján alakítottuk ki oly módon, hogy a "nem tudom" választ figyelmen kívül hagytuk, a "nagyon" /súlyos vagy valószínű/ választ 3-as, az "elégge" választ 2-es, a "kevésbé" választ 1-es és az "egyáltalán nem" választ 0 értékkel súlyoztuk. Így a veszélyek súlyát olyan "átlagokkal", mutatókkal fejezzük ki, amelyek értéke - minél közelebb van a 3-hoz, annál inkább találják azt súlyosnak, illetve bekövetkezését valószínűnek az emberek.

A társadalmi veszélyek bekövetkezése valószínűségének és
súlyosságának rangsora a vélemények átlagai alapján

Mennyire tartja valószínűnek, hogy 2000-ig bekövetkezik?		Ha /mégis/ bekövetkezne, mennyire tartaná súlyosnak?	
1. A cigány népesség számának növekedése	2,47	1. A bűnözés növekedése	2,70
2. Az alkoholisták számának növekedése	2,37	2. A kábítószerek elterjedése	2,66
3. A közúti balesetek számának növekedése	2,25	3. Az alkoholisták számának növekedése	2,60
4. A környezetszennyeződés	2,24	4. Az idegbetegségek, elmebetegségek terjedése	2,58
5. A bűnözés növekedése	2,20	5. A környezetszennyeződés	2,57
6. A családok felbomlása	2,13	6. Munkanélküliség	2,56
7. Az idegbetegségek, elmebetegségek terjedése	2,10	7. A hazafias érzés csökkenése	2,55
8. Az erkölcs megromlása	2,06	8. A közúti balesetek számának növekedése	2,53
9. Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése	2,01	9. A lakáshelyzet romlása	2,45
10. A vallásosság csökkenése	1,99	10. A családok felbomlása	2,44
11. Az öngyilkosságok számának növekedése	1,86	11. Az életszínvonal csökkenése	2,39
12. <u>A népességszám csökkenése</u>	1,79	12. Az erkölcs megromlása	2,38
13. Az öregek anyagi helyzetének romlása	1,79	13. Az öngyilkosságok számának növekedése	2,37
14. Az életszínvonal csökkenése	1,77	14. Az öregek anyagi helyzetének romlása	2,36
15. A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek fokozódása	1,77	15. A szegények számának növekedése	2,33
16. <u>A születések számának csökkenése</u>	1,76	16. Az emberi jogok korlátozása	2,30
17. A kábítószerek elterjedése	1,74	17. Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése	2,23
18. A szex, a pornográfia elterjedése	1,67	18. A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek fokozódása	2,08
19. A lakáshelyzet romlása	1,64	19. A cigány népesség számának növekedése	2,07
20. A szegények számának növekedése	1,60	20. <u>A születések számának csökkenése</u>	2,07
21. A hazafias érzés csökkenése	1,57	21. <u>A népességszám csökkenése</u>	2,02
22. Az emberi jogok korlátozása	1,44	22. A szex, a pornográfia elterjedése	1,99
23. Munkanélküliség	1,43	23. A vallásosság csökkenése	1,62

A két rangsor természetesen akkor válik minden tekintetben értelmezhetővé, ha részletesebb elemzésük is megtörténik, mindenekelőtt a súlyosság és a valószínűség dimenzióinak egymásra vonatkoztatása, továbbá a vélemények társadalmi-demográfiai változók mentén történő vizsgálata alapján. A különböző természetű aggodalmak, szorongások tartalmi sajátosságairól sem alkothatunk teljes képet, amíg a leginkább /illetőleg legkevésbé/ valószínűnek /súlyosnak/ tartott "veszélyek" együttjárásainak elemzése nem történik meg. Mindezt azonban nem tekintjük feladatunknak, mivel a jelen közvéleménykutatással párhuzamosan folyik ennek a témának az átfogó kutatása, magában foglalva olyan dinamikus elemzéseket is, amelyek a társadalmi veszélyek megítélésében az elmúlt néhány évben tapasztalható változások regisztrálásán alapulnak. Figyelmünket így kizárólag arra fordítottuk, hogy a társadalmi veszélyek e listáján belül milyen a "demográfiai" veszélyek, nevezetesen a népességszám-csökkenés és a születésszám-csökkenés megítélése.

A két rangsor alakulása és az egyes veszélyek vélemény-átlagai önmagukban is mutatják, hogy a valószínűség és a súlyosság az egyes veszélyek megítélésmódjának igen eltérő dimenziói. Általánosságban elmondható, hogy az egyes veszélyek bekövetkezési valószínűségének átlagai összességében alacsonyabban helyezkednek el, mint a súlyosságukat kifejező átlagok. Ezt így tapasztalták a franciaországi közvéleménykutatásban is, s magyarázata az lehet, hogy míg a valószínűség aspektusából történő megítélésmód elsősorban az informáltság, az ismeretek által befolyásolt, a súlyosság szemszögéből történő megítélésmódban vélemények, attitűdök, értékstruktúrák, előítéletek játszhatnak nagyobb szerepet.

Ez azonban csak általánosságban érvényes. Az már az egyes "veszélyek" konkrét tartalmától függ, hogy azok bizonyos típusai valószínűség és súlyosság szempontjából közelebb, míg más típusai távolabb kerülnek egymástól. /Az 1973. évi francia közvéleménykutatásban például azt tapasztalták, hogy az ember létét, testi és lelki épségét, létfenntartását fenyegető veszélyeket azok tartják valószínűeknek, akik súlyosnak is. A hagyományos erkölcsi értékeket fenyegető veszélyek valószínűsége viszont fordított arányban áll a súlyosságukkal: minél valószínűbbnek tartják a kérdezettek az erkölcsi és az állampolgári értékek hanyatlását, annál kevésbé tartják súlyosnak azokat, és viszont./ Ezek a - finomabb tartalmi elemzést igénylő - eltérések eredményezik a mi közvéleménykutatásunknál is azt, hogy a valószínűség és a súlyosság szempontjai alapján kialakult rangsorok igen nagymértékben különböznek egymástól, nehezen vonatkoztathatók egymásra.

Ami mármost a "demográfiai veszélyek" megítélését illeti, a rangsor és az átlagok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy mind a népességcsökkenés, mind pedig a születések számának csökkenése olyan problémák, amelyeknek - más "veszélyekhez" képest - sem bekövetkezését nem tartják nagyon valószínűnek, sem következményeit, hatását nem gondolják nagyon súlyosnak az emberek.

A "véleményátlagok" azt mutatják meg, hogy a többi veszélyhez viszonyítva hogyan ítélik meg e demográfiai problémákat. Tartalmukat tovább elemezhetjük a vélemények egyes válaszalternatívák szerinti megoszlása alapján, amely a következő képet mutatja:

Vélemények	/%-ban/	
	Születésszám csökkenés	Népességszám csökkenés
Mennyire tartja valószínűnek, hogy 2000-ig bekövetkezik?		
Egyáltalán nem	16	21
Kevéssé	33	28
Eléggé	30	29
Nagyon	14	13
Nem tudja, nincs adat	<u>7</u>	<u>9</u>
	100	100
Ha /mégis/ bekövetkezne, mennyire tartaná súlyosnak?		
Egyáltalán nem	5	7
Kevéssé	21	22
Eléggé	38	39
Nagyon	27	23
Nem tudja, nincs adat	<u>9</u>	<u>9</u>
	100	100

A két "veszélyre" vonatkozó vélemények megoszlása igen hasonlít. Mindkét esetben a lakosságnak csaknem fele /49-49 százaléka/ gondolja azt, hogy ezek bekövetkezése egyáltalán nem, vagy csak kevéssé valószínű, ezeknek a kevéssé informált véleményeknek az arányát a "nem tudja" válaszok tovább növelik. Ennél számottevően többen vannak olyanok, akik mindkét veszélyt súlyosnak tartják, függetlenül attól, hogy azok bekövetkezését egyáltalán lehetségesnek, valószínűnek gondolják, vagy sem. Ez azonban - kettő kivételével - általánosságban jellemzője a "veszélyekről" alkotott véleményeknek.

Esetünkben inkább az érdemel figyelmet, hogy bár mindkét veszélyről többségi /60 százalék feletti/ vélemény, hogy esetleges bekövetkezésük "elégge" vagy "nagyon" súlyos lenne, ezen belül mégis szívesebben választották kérdezettjeink a mérsékeltebb választ-alternatívát, s így viszonylag kicsi az aránya azoknak, akik e veszélyek bekövetkezését kifejezetten "nagyon" súlyosnak tartanak. Ez már egyáltalán nem általánosságnak mondható jellemzője a veszélyek súlyosságáról alkotott véleményeknek.

A véleménymegoszlások részletesebb vizsgálata azt mutatta, hogy a születések számának csökkenéséről a vélemények valamivel strukturáltabbak, mint a népességszám-csökkenéséről. Ezt érthetőnek találjuk, hiszen az előzőről mindennapos tapasztalatokkal rendelkeznek az emberek, míg az utóbbi nehezen átlátható, perspektivikus gondolkodást, bizonyos értelemben szakismereteket is igénylő, elvontabb fogalom. A népességszám csökkenéséről alkotott vélemények /sem a "valószínűség", sem a "súlyosság" szempontjából/ nem mutattak szignifikáns összefüggést sem a nemmel, sem az iskolai végzettséggel, sem a lakóhellyel, sem az életkorral, sem pedig a vallásosság fokával.

A születésszám-csökkenésről alkotott véleményekben már mutatkozott egy-két említésre méltó különbség. A nők ennek bekövetkezését valószínűbbnek és egyben valamivel súlyosabbnak is tartják, mint a férfiak. Iskolai végzettség tekintetében a diplomások azok, akik a többiekénél valamivel valószínűbbnek tartják, hogy 2000-ig csökkenni fog a születések száma - ez is mutatja, hogy a valószínűség dimenziója ismeret-elemeket tartalmaz. Arról azonban már elmosódottabbak a véleménykülönbségek, hogy ez mennyire lenne súlyos, a nőkön kívül, csak az idősebb korúak között vannak többen olyanok, akik az átlagosnál súlyosabbnak tartanak, ha csökkenne a születések száma.

Talán érdemes megemlíteni, hogy a "veszélyek" listájában szereplő egyéb, a demográfia "tematikájához" közelálló - mondhatnánk így is: "kvázi-demográfiai" - veszélyek közül jónéhány szélsőségesebb és strukturáltabb véleményeket váltott ki, mint a születésszám-csökkenés és a népességszám-csökkenés problémái. Ezt illusztrálандó, bemutatunk néhányat:

		/%-ban/
Vélemények	Mennyire tartja valószínűnek, hogy 2000-ig bekövetkezik?	Ha /mégis/ bekövetkezne, mennyire találná súlyosnak?

Az alkoholisták számának növekedése

Egyáltalán nem	1	1
Kevéssé	9	3
Eléggé	40	32
Nagyon	43	59
Nem tudja, nincs adat	<u>7</u>	<u>5</u>
	100	100

A cigány népesség számának növekedése

Egyáltalán nem	2	10
Kevéssé	10	24
Eléggé	30	27
Nagyon	49	29
Nem tudja, nincs adat	<u>9</u>	<u>10</u>
	100	100

A családok felbomlása

Egyáltalán nem	2	1
Kevéssé	16	7
Eléggé	47	38
Nagyon	28	47
Nem tudja, nincs adat	<u>7</u>	<u>7</u>
	100	100

Az öregek anyagi helyzetének romlása

Egyáltalán nem	15	2
Kevéssé	34	9
Eléggé	27	40
Nagyon	17	42
Nem tudja, nincs adat	<u>7</u>	<u>7</u>
	100	100

A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek fokozódása

Egyáltalán nem	12	3
Kevéssé	32	19
Eléggé	34	44
Nagyon	14	25
Nem tudja, nincs adat	<u>8</u>	<u>8</u>
	100	100

Szándékosan emeltük ki ezeket a rendkívül különböző tartalmú és természetű "kvázi-demográfiai" veszélyeket: a velük kapcsolatos véleményeket olykor mindennapi tapasztalatok, olykor előítéletek, olykor erkölcsi állásfoglalások mozgatják - legalábbis erre utalnak a vélemények társadalmi-demográfiai hovatartozás szerinti megoszlásai; e változók valamelyikével - vagy közülük többel is - szinte minden esetben találtunk szignifikáns összefüggéseket.

Ilyenek a következők:

A férfiak kevésbé tartják valószínűnek és súlyosnak az alkoholisták számának növekedését, mint a nők, a nők pedig a férfiaknál jobban aggodalmaskodnak a családok felbomlása és a generációs ellentétek fokozódása miatt. Minél idősebbekről van szó, annál inkább tartanak az öregek anyagi helyzetének romlásától, a családok felbomlásától és a generációs ellentétektől.

A magas iskolai végzettségűek valószínűbbnek tartják a cigány népesség növekedését, s kevésbé valószínűnek a családok felbomlását vagy a generációs ellentétek fokozódását, de a veszélyek súlyosságának megítélésében lényegesen kevésbé szélsőségesek, sokkal tartózkodóbbak, mint az előítéletes gondolkodásra hajlamosabb, alacsony iskolai végzettségű népesség. A falun élők inkább tartanak az alkoholizmus, a családok felbomlása, a generációs ellentétek fokozódása veszélyeitől, mint a városiak, akik viszont az öregek anyagi helyzetének romlását találják mindenki másnál valószínűbbnek.

A vallásos emberek azok, akik leginkább aggodalmaskodnak olyan veszélyek miatt, amelyek morális tartalommal is rendelkeznek /pl. családok felbomlása, generációs ellentétek/, ugyanakkor az előítéletesség is őrájuk jellemző leginkább: minél vallásosabb emberről van szó, annál nagyobb az esélye annak, hogy a cigány népesség számának növekedését nagyon súlyosnak tartja.

A "kvázi-demográfiai" veszélyekről alkotott vélemények színességéhez, gazdagságához, strukturáltságához képest a népességszám-csökkenésről, valamint a születésszám-csökkenésről alkotott vélemények szinte "sterilnek" mondhatóak. Valószínűnek tartjuk, hogy e problémákban valójában viszonylag kevesen mondhatják magukat tájékozottnak, ezért - ha létezik is egy általános hiedelem arról, hogy a születésszám-csökkenés és a népességcsökkenés nem jó dolog, e vélemények - a szokásos társadalmi-demográfiai változók szerint - nem eléggé konturosak, nem eléggé differenciáltak.

E tény pusztá megállapítása mellett ide kívánczik - ha nem is kutatási eredményekkel alátámasztva - feltételezésünk arról, hogy vajon mi okozza a vélemények bizonyosfajta uniformizáltságát, a különböző társadalmi rétegek és csoportok véleményeinek és ismereteinek "kiegyenlítetttségét" e demográfiai problémák megítélésében.

Az első és legfontosabb ok véleményünk szerint az lehet, hogy a születésszám-csökkenés és méginkább a népességszám-csökkenés /különösen pedig ezek alakulása 2000-ig!/ nem érinti olyan közvetlenül az emberek mindennapi életét, mint jónéhány más "veszély" /például a közbiztonság romlása, a deviancia, az egészség megromlása, az élet-színvonal csökkenése, a családok felbomlása stb., stb./. Valószínűnek tarthatjuk, hogy mindkét demográfiai jelenséget olyannak érzi a lakosság nagy része, mint amivel foglalkozni inkább az állam, a tervezés, a politika feladata. /Ezt más közvéleménykutatások is alátámasztják, így például az INED-nek egy 1978. évi népesedéspolitikával kapcsolatos közvéleménykutatása /15/./

Egy másik ok, hogy mind a születésszám-csökkenésről, mind a népességszám-csökkenésről összességében egymásnak rendkívül ellentmondó információk érik az embereket, amelyek a véleményalkotásra is "kiegyenlítően" hathatnak. Ami a születésszám alakulását illeti, többé-kevésbé ismert a népesedéspolitika törekvése a gyermekvállalási kedv növelésére, de az sem titok a közvélemény előtt, hogy a nagyobb gyermekszám csökkentően hat a családok életszínvonalára, valamint hogy a gyermek-, és oktatási intézmények csak igen nehezen tudnak megbirkózni egy-egy nagyobb létszámú generáció fogadásával. /Hasonlít ehhez az 1978. évi franciaországi közvéleménykutatás eredménye, amely szerint a munkanélküliség növekedése, valamint a születésszám csökkenése miatti aggodalmak egymás ellenében, mintegy "kiegyenlítően" hatnak, aminek következtében a válaszadók kevésbé hajlamosak akár egyik, akár másik kérdésben a kategorikus vagy szélsőséges vélemény-nyilvánításra /15/. Nem kevésbé ellentmondóak a "világból" érkező hírek, információk sem, amelyekből az szűrhető le, hogy ahol magas a születésszám, ott a "túlnépesedéssel" együttjáró gondok jelentkeznek, s az államnak van olyan hatalom a kezében, hogy akár a túlságosan nagy termékenységet visszaszorítsa /lásd: Kína/, akár a túlságosan alacsonynak ítéltet megnövelje /lásd: Románia/ szigorú törvényekkel, jogszabályokkal. Még bizonyosfajta "óvatosságot" is sejthetünk amögött például, hogy kérdezettjeink több, mint egynegyede szerint "egyáltalán nem", vagy csak "kevésbé" lenne súlyos, ha csökkenne a születések, illetve a népesség száma, illetve amögött, hogy a vélemények ennyire homogének.

Hogy a népességszám-csökkenés valószínűségének és súlyosságának megítélése viszonylag "érzéketlen" a válaszadók társadalmi-demográfiai hovatartozására /még a magasan iskolázottak sem mutatkoztak e kérdésben informáltabbaknak a többieknél/, azt még további körülmények is befolyásolhatják. Egyrészt az, hogy a népességfogyásra vonatkozó pontosabb információk eleve nem régiek, s csak egy szűkebb közönség számára ismertek. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy még a társadalmi problémák iránt érzékenyebb, magasabban iskolázott, értelmiségi foglalkozású emberek jórésze sem feltétlenül is ki-

zárólag csak azokat a gazdasági, társadalmi hátrányokat mérlegeli, amelyek a népességcsökkenéssel együtt járhatnak, amikor ennek "súlyosságát" latolgatják. Valószínűnek tartjuk, hogy még jelenünk közgondolkodásában is vannak nyomai annak a nacionalista szemléletmódnak, amely csupán csak a "magyar fajta" fennmaradása szemszögéből ítéli meg a népesség létszámának alakulását, de más oldalról az is igaz, hogy környezetétől még ma is könnyen megkapja az "irredenta", a "nacionalista" stigmát az, aki a népességcsökkenés "súlyosságát" hangsúlyozza. E körülmények miatt annak interpretálásában, hogy a népesség csökkenése miért és mennyire súlyos, maga a tömegkommunikáció, a népesedéspropaganda is rendkívül óvatosan és szűkszavúan jár el. Részben ez, részben pedig egy "óvatosabb" válaszadói stratégia okozhatja, hogy a társadalmi-demográfiai változók e kérdésben nem osztják meg jelentősen a véleményeket.

Megjegyezzük, hogy kicsit hasonló ehhez a "cigány népesség számának növekedése" megfogalmazású veszélynél tapasztalt válaszadói stratégia is. A valószínűségi rangsorban ez áll az első helyen, ezen belül a kérdezettek csaknem fele /49 százaléka/ nagyon valószínűnek tartja bekövetkezését. Súlyossága szerint mérlegelve ez a veszély a rangsornak csaknem a végére /19. helyre/ került, a vélemények szinte teljesen egyenletesen oszlanak meg a "kevéssé súlyos" /24 százalék/, az "eléggké súlyos" /27 százalék/ és a "nagyon súlyos" /29 százalék/ között. Ez hihetetlennek tűnne, ha nem tétéleznénk fel annak a válaszadói stratégiának a működését, amely szerint megkérdezettjeink közül sokan nem akartak a cigánysággal szemben "előítéletesnek" mutatkozni. Ez alól - mint már említettük - elsősorban a magukat vallásosnak mondók jelentettek kivételt.

Van azonban egy olyan "lágy" változó, amelynek mentén megtörik a demográfiai veszélyekről alkotott vélemények viszonylag homogén jellege. Azok körében, akik szerint a népességszám-, illetve a születésszám-csökkenés bekövetkezése nagyon valószínű, illetve nagyon súlyos, sűrűbben találunk olyanokat, akik szerint három, vagy annál több gyermek lenne ideális a családokban.

Ami a népességszám-csökkenésről alkotott véleményeket illeti: az átlagos 53 százalékhoz képest az ezt "kevéssé" valószínűnek tartók 61 százaléka, a "nagyon" valószínűnek tartók 48 százaléka tartaná a két gyermeket ideálisnak a családokban. A népességcsökkenést "nagyon" valószínűnek tartókon belül magasabb az aránya azoknak, akik ideális gyermekszámáról beszélve három vagy több gyermekre gondolnak. Más oldalról - a két gyermeket ideálisnak vélőket - azokhoz képest, akik három, vagy annál több gyermeket látnának ideálisnak - jobban jellemzi az, hogy a népességcsökkenést egyáltalán nem, vagy kevéssé tartják súlyosnak.

Azt, hogy a vélemények szerint mennyire "valószínű" a születések számának csökkenése 2000-ig, nem befolyásolta számottevően az ideális gyermekszámról alkotott véleményük. Abban már inkább van eltérés, hogy a születésszám-csökkenés "súlyosságának" megítélése hogyan kapcsolódik össze az ideális gyermekszámról alkotott véleményekkel. Az eltérések leginkább azoknál mutatkoztak, akik a két szélsőséges véleménnyel értékelték egyet:

A születések számának csökkenése	Az ideális gyermekszám a	
	két gyermek	három gyermek
Egyáltalán nem lenne súlyos	62 %	34 %
Nagyon súlyos lenne	49 %	43 %

A "közbülső" vélemények ennek megfelelően úgy alakulnak, hogy a születésszám-csökkenést "kevésbé" súlyosnak tartók is inkább a két, az "eléggé" súlyosnak tartók pedig inkább a három gyermeket találnák ideálisnak egy családban.

Az ideális gyermekszámról, valamint a demográfiai veszélyekről alkotott vélemények közötti ezen összefüggések jelentése - úgy gondoljuk - két irányú. Egyrészt azt mutatja meg, hogy az ideális gyermekszám fogalma nemcsak olyan elemet tartalmaz, amely a gyermekek számát, mint a "normális", "egészséges" család valamiféle kritériumát értelmezi, hanem olyan elemet is, hogy a születendő gyermekek optimális számát az ország, a népesség fejlődésének nézőpontjából is mérlegelni kell. Másrészt igaz lehet az is, hogy a népességszám-, illetve a születésszám csökkenése miatti aggodalom önmagában is maga után von egy olyan véleményt, hogy a családokban a jelenleginél több gyermek lenne kívánatos. Az azonban kétségtől, hogy az a fajta gondolkodásmód, amely a családok ideális gyermekszámát a népesség jövője szempontjából ítéli meg, a lakosságnak csak egy kis részére jellemző, leginkább az idősebb korú emberekre.

III. VÉLEMÉNYEK A NÉPESEDÉSPOLITIKA ELVEIT ÉS GYAKORLATÁT ÉRINTŐ NÉHÁNY KÉRDÉSRŐL

Kutatásunk feladatának tekintette azt is, hogy tájékozódjon arról: milyen "népesedéspolitikai elvek" azok, amelyeket a közvélemény helyesel, elfogad, s melyek azok, amelyekkel szemben ellenállónak bizonyul.

A "népesedéspolitikai elvek" kifejezést természetesen esetünkben csak igen szimbolikusan használhatjuk. Hiszen - mint ahogyan ezt a "népességszám-csökkenés" és a "születésszám-csökkenés" valószínűségének és súlyosságának megítélésénél láttuk, a lakosság nagy része számára ezek is meglehetősen elvont problémák mindennapi életünkhöz képest. Ugyanígy jelentene nehéz és elvont feladatot az is, ha egyenesen a népesedéspolitika feladataira vonatkozó kérdésekre kellene válaszolniuk az embereknek. Más oldalról viszont a népesedéspolitika elvei és konkrét gyakorlata szinte "mindennapi élménye" a lakosság igen nagy hányadának, amelynek súlya akkora lehet, hogy az nagyon hosszú időre mélyen beépülhet közgondolkodásba. /Ne utaljunk másra, mint az 1950-es évek népesedéspolitikájának fogadtatására és máig tovább élő emlékeire./

Az 1974. évi közvéleménykutatások csak kevés támpontot nyújtottak e probléma vizsgálatához. 1974-ben ugyanis egy sor konkrét intézkedés született, s a cél ezek fogadtatásának vizsgálata volt. Az azonban már 1974-ben is érzékelhető volt, hogy a lakosság nem fogadott egységesen pozitívan minden egyes konkrét intézkedést.

Mint minden esetben, akkor is általános helyeslés övezte a megemelt, közvetlen anyagi juttatásokat, a családi pótlék és a GYES összegének felemelését. Kevésbé "érezte át" a közvélemény azoknak a törekvéseknek a súlyát, amelyek a gyermekes dolgozó nők helyzetének megkönnyítését szolgálták. Ennek az volt az oka, hogy a közgondolkodásban erősen élt az a szemléletmód, hogy helyesebb lenne, ha a gyermekes anyák kizárólag családi feladatokat látnának el, s a családok meg tudnának élni egyedül az apa jövedelméből. /Ez alól 1974-ben például csak az értelmiségi foglalkozású, illetve diplomás nők jelentettek kivételt./ Végül - még a "jól működő" válaszadói stratégia ellenére is - számottevő volt azok aránya, akik a művi abortuszok engedélyezésének korlátozására vonatkozó intézkedéseket 1974-ben "szükségtelennek", illetve "túl szigorúnak" gondolták. Ez utóbbi véleménymegoszlásokban két tényező is szerepet játszhatott. Az egyik, hogy sokakban /elsősorban a magasabban iskolázottakban/ visszakisértett az 1950-es évek

gyakorlatának emléke. A másik azonban egy ezzel teljesen ellentétes irányú tendencia: volt egy olyan kisszámú csoport is, amely még szigorúbb korlátokat szabott volna, és mindenki számára "megtiltotta volna" a művi abortuszt. /Ez a vélemény elsősorban az idősebb, alacsonyan iskolázott, s főként községi lakos népességre jellemző./

Problémánk empirikus vizsgálhatóságával foglalkozva e tapasztalatok arra figyelmeztettek bennünket, hogy a népesedéspolitika elveinek és gyakorlatának fogadtatása attól is függ: milyen értékek és normák élnek a közgondolkodásban a mindennapi élet azon szféráira vonatkozóan, amelyekre a népesedéspolitika hatást kíván gyakorolni. Figyelmünket a továbbiakban főként erre fordítottuk.

A mindennapi élet e szféráinak, területeinek kiválasztásában segítségünkre voltak azok a kutatások és szűkebb szakmai viták, eszmecserék, amelyek az újabb népesedéspolitikai intézkedések előkészítését szolgálták, továbbá az 1980-as évek elején megélénkülő, népesedési kérdésekkel kapcsolatos közéleti viták, amelyek nagy része a sajtóban /például az Élet és Irodalom-ban/ is napvilágot látott. Ezek is visszaadtak valamit a közvéleményt leginkább foglalkoztató kérdésekből.

a/ Az első témakört így fogalmazhatnánk meg: vajon a gyermekvállalást a közvélemény a magánélet, a privát szféra kizárólagos territóriumának tartja-e, amelyben a családnak, a házaspárnak joga az, hogy kizárólag személyes szempontjait érvényesítse, vagy pedig olyan területnek, amelyet az állam - a népesedés jövőjét mérlegelve - befolyásolhat, illetve - más oldalról - amelyben az egyéneknek, a házaspároknak az "ország szempontjait" is kötelességük mérlegelni.

Szükségesnek tartjuk itt megjegyezni, hogy ma Magyarországon a népesedéspolitika deklaráltan elzárkózik a nem kívánt gyermekvállalás kikényszerítésétől, és inkább azt szeretné elősegíteni, hogy a házaspárok a jelenleginél nagyobb mértékben vállalkozzanak előre megtervezve, tudatosan több gyermekre. Ez a törekvés elvileg megfelel annak, ahogyan ma az emberek a magánélet szabadságáról, a személyiség autonómiájáról gondolkoznak. E vélemény intenzitásának felmérését mégis szükségesnek láttuk vizsgálódásainkba beépíteni, hiszen - mint az 1974. évi közvéleménykutatások ezt példázzák - a közvélemény mindig is élénken reagál minden olyan akcióra, amely mögött a gyermekvállalás kényszerét akár csak sejti is.

b/ A második témakört a gyermeket szülő családoknak nyújtott anyagi juttatások és egyéb kedvezmények megítélésének vizsgálatára szántuk. Kétségtől igaz az, hogy - mint ahogyan ezt 1974-ben is tapasztaltuk, napjainkban pedig méginkább így lehet - az anyagi

juttatások növelését általában nemigen ellenzik az emberek. A juttatások, kedvezmények elosztásának módjáról azonban már sokszor alakulhatnak ki egymással gyökeresen szembenálló álláspontok, mögöttük az igazságosság és a méltányosság önmagában is rendkívül ellentmondásos értékei állnak. Meglehetősen nagy az egyetértés abban, hogy a gyermekes családok "rászorulnak" a minél nagyobb anyagi támogatásra. Abban azonban már igen szélsőségesen lehetnek a vélemények, hogy "jár-e" munkahelyi kedvezmény a gyermekes szülőknek /általában az ún. középkorú generáció ellenzi ezt, amelyre a kisgyermekes nők helyettesítése hárul, mivel nekik hasonló kedvezmények annak idején nem jártak/, vagy hogy "megérdemlik-e" a lumpen, alkoholisták, munkakerülő szülők az állam támogatását /különösen azok érzik ezt kétségesnek, akik nagy erőfeszítések árán kerülnek csak el, hogy a társadalom peremére kerüljenek//16/. Megjegyezzük, hogy igen kiélezett kérdésekben - ilyen például ma a lakáshelyzet - még a gyermekesek nagyobb anyagi támogatása is kétségesse válhat a közvéleménnyel szemben. A lakáshelyzettel kapcsolatos, egy korábbi közvéleménykutatásunk során tapasztaltuk, hogy sokak véleménye szerint azért rossz, azért sokára oldható csak meg Magyarországon a lakáskérdés, mert "túl sokan vagyunk", "túl sok a sokgyermekes család", "magas a népszaporulat" /17/. Végtelenen fogalmazva: ha a gyermekvállalók lakáshoz juttatása olyan mértékű lehetne, hogy az valóban képes lenne a termékenységet magasabb szinten rögzíteni azt a közvélemény már kifejezetten igazságtalannak tartaná a magányos, a gyermektelen, az egészségileg károsult, illetve az idősebb korú lakásnélküliekkel szemben. A "méltányosság" és az "igazságosság" alternatíváján és ellentmondásain tűnődő gondolkodásmóddal nem ritkán állítódik szembe egy olyan megközelítésmód, amely szerint felesleges dolog kedvezményekkel, juttatásokkal "erőltetni" a nagyobb gyermekvállalást, inkább arra kellene törekedni, hogy általánosságban növekedjék az életszínvonal, a jólét, s ennek kihatása a termékenységre is bizonyára kedvező lesz.

c/ A harmadik témakört a nők munkavállalásával kapcsolatos véleményekben jelöltük meg. Úgy érezzük - bár ez csak tapasztalati adat, hogy valamelyest elmozdultak a vélemények az elmúlt tíz esztendőben a nők kizárólagos családi szerepének preferálásától. Ennek egyik oka valószínűleg a nők iskolai végzettségének, szakképzettségének további növekedésében keresendő, másik oka viszont abban, hogy a nehezedő gazdasági feltételek, a stagnáló vagy csökkenő életszínvonal mellett egyre irreálisabb elképzelni azt, hogy a család jövedelméből hiányozzon az asszony keresete. Mind a szakmai, mind a közéleti vitákban új szempontként jelentek meg olyan alternatívák, amelyek a nők számára "szabad választást" biztosíthatnának családi, illetve munkahelyi szerepeik között, amelyek "fizetéshez" hasonló nagyságrendű keresetet biztosítanának a gyermekeiket gondozó anyáknak.

d/ A negyedik témakör kiválasztása egy olyan tapasztalaton alapult, hogy a közgondolkodásban ma is még meglehetősen erősen élnek olyan attitűdök, amelyek a családi élet, a gyermekvállalás kérdéseit erkölcsi, vallás-erkölcsi nézőpontból közelítik. Ez a megítélésmód - jóllehet benne a nagyobb létszámú családok preferálása olyan, ami egybevág a népesedéspolitika törekvéseivel - együttjár azzal is, hogy az így vélekedők nagyobb teret adnak e cél elérése érdekében mindenfajta szigor, megkötésnek, mivel a problémák gyökerét az erkölcsök lazulásában látják.

Az erkölcsi, vallás-erkölcsi értékek "kizárólagossá válása" konfliktusossá teheti egyes intézkedések elfogadását is. Erre mutatott példát a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1974. évi közvéleménykutatása, amely szerint - mint erre már hivatkoztunk - e konzervatív beállítottságú emberek nagyobb mértékben helyeselték, sőt még jobban kiterjesztették volna a művi abortuszok korlátozását. Ismeretes, hogy ezekkel az intézkedésekkel egyidőben váltak hozzáférhetővé Magyarországon is a modern /tablettás/ fogamzásgátló eszközök, amely éppen azt célozta, hogy minél kevesebben válasszák a családtervezés egészséget leginkább károsító módszerét, a művi abortuszt. Ezek használatát azonban a vallásos emberek ugyancsak rendkívül nagymértékben elítélték /18/:

	Vallásosak /N=496/	Nem vallásosak /N=466/
"Azért helyes fogamzásgátló eszközöket alkalmazni, mert így el lehet érni, hogy egy nő akkor legyen terhes, amikor ezt előre eltervezi"	28 %	62 %
"Nem helyes mesterségesen befolyásolni a gyermekek számát"	72 %	38 %

Feltételeztük, hogy a vallásos érzületű emberek a népesedéspolitika elveit, törekvéseit ambivalens módon fogadják: egyetértenek minden olyan lépéssel, amely a gyermekszám növelése érdekében történik, de elítélik az olyan lépéseket, amelyek "szabad mozgásteret" vagy "kedvezményeket" biztosítanak olyan embereknek, akik nem a helyeselt erkölcsi normák szerint élnek.

E megfontolások után arra törekedtünk, hogy a fentebb említett problémákkal kapcsolatos nézeteket egy jól értelmezhető mezőnyben rendezzük. Minthogy mindegyik problémacsoport valamiképpen az egyén, a család és az állam, a hatalom, az intézményrend-

szer /pl. munkahelyi/ viszonyát érinti /ez utóbbiba beleértve még a kötelezőnek hitt vallás-erkölcsi normák kényszerét is/, ilyen mezőnynek tűnt számunkra az a dimenzió, hogy a különböző nézetekben, véleményekben mennyire kezelik liberálisan ezt a viszonyt az emberek, e szempontból a véleményekben milyen attitűdök fejeződnek ki.

Egy ilyen dimenzió képzeletbeli tengelyének egyik pólusát olyan attitűdök, beállítódások foglalják el, amelyek az egyének oldaláról a személyiség autonómiáját, szabad választási lehetőségeit hangsúlyozzák, az állam, a hatalom, az intézmények oldaláról pedig a méltányosságot, toleranciát, nagylelkűséget, bőkezűséget. Így - ami az általunk kiemelt témákat illeti - elvetik a gyermekvállalás bármiféle kényszerét, s e kérdésben az egyének döntési szabadságát hangsúlyozzák; a gyermekes családokkal szembeni méltányosságot, toleranciát fogadják el, s ezt nem kötik semmiféle feltételhez; abban a kérdésben, hogy a nők dolgozzanak-e vagy kizárólag családi feladatokat lássanak el, a nők döntési szabadsága mellett foglalnak állást; és elvetik a hagyományos, szigorú erkölcsi normákat.

A képzeletbeli tengely másik pólusán olyan attitűdök, beállítódások foglalnak helyet, amelyek az egyén és az állam, a hatalom, az intézményrendszer viszonyát akkor látják rendezettnek, ha az egyének alkalmazkodnak azokhoz a keretekhez, szabályokhoz, normákhoz, amelyeket számukra és érdekükben kívülről megszabnak, a bajok okait többnyire ezeknek a megsértésében látják. Konkrét témáinkban: azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekvállalás nem kizárólag magánügy, ezért külső szabályozása megengedhető, sőt szükséges; azt vallják, hogy a gyermekes státus önmagában nem "érdem", amit méltányolni kellene; helyesebbnek tartanak, ha a nők elsősorban hagyományos szerepüknek tennének eleget; és általánosságban a nagyobb erkölcsi szigorúság mellett törnek lándzsát.

Az egyszerűség kedvéért nevezzük el a továbbiakban a "liberalitás-tengely" egyik pólusán elhelyezkedő attitűdöket ún. "megengedő", a másik pólusán elhelyezkedőket pedig ún. "szabályozó" attitűdöknek - még ha ezek az elnevezések nem is fejezik ki minden vonatkozásban eléggé plasztikusan azok teljes tartalmát.

Feltételeztük, hogy az első póluson elhelyezkedő, az ún. "megengedő" attitűdöket, beállítódásokat tartalmazó vélemények a népesedéspolitikának inkább olyan funkciót tulajdonítanak, amely a jólét, az életszínvonal általános növelésére törekszik, s így elsősorban ezen keresztül, nem pedig közvetlenül kívánja a magatartásokat befolyásolni. Ugyanakkor a másik póluson tömörülő, "szabályozó" attitűdöket és beállítódásokat tartalmazó véleményekre az a jellemző, hogy keményebb szabályozókat kívánnának, olyanokat,

amelyek a gyermekvállalásért csak az "arra érdemeseket" jutalmazták, s amelyek a családi élettel kapcsolatos erkölcsi normák betartására is szigorúbban ügyelnek.

Természetesen azt nem tételezhettük fel, hogy a közvéleményt egyáltalán valamiféle konzisztens állásfoglalás jellemzi ezekben a kérdésekben, más szóval, hogy a válaszadókat majd két csoportba rendezhetjük, akiknek egyik csoportja a tengely egyik pólusán, a másik pedig a másik pólusán helyezkedik el. Hiszen az egyes, felsorolt problémákat illetően az embereknek igen eltérő ismeretei, tapasztalatai, véleményei lehetnek, s "érintettségük szintje" is igen különbözhet ezekben a kérdésekben. A kutatásnak épenséggel céljává tettük annak feltárását, hogy ezek a kérdések egyáltalán milyen mértékben foglalkoztatják az embereket, hogyan osztják meg a véleményeket, s a róluk való gondolkodásmódot jellemzi-e az állásfoglalásoknak valamiféle összefüggő rendszere.

A vélemények természetének vizsgálatára azt a módszert választottuk, hogy a kérdőívben összesen 14 olyan kijelentést fogalmaztunk meg, amelyek valamilyen vonatkozásban kiélezett formában érintik a fenti problémakörök valamelyikét. Ezek összeállításában segítségünkre voltak az elégedettséggel, az életszínvonallal, a szociálpolitikával kapcsolatos korábbi közvéleménykutatásaink tapasztalatai, amelyek során az ott alkalmazott "nyitott kérdésre" adott válaszokból következtetni lehetett arra, hogy hogyan gondolkoznak az emberek ezekről a kérdésekről. Segítségül voltak a mindennapi életben előforduló közhelyszerű megfogalmazások, sztereotípiák is, amelyekre vonatkozóan sokat méríthettünk az e kérdéseket tárgyaló, tömegkommunikációs eszközök által közvetített vitákból, közönségmegnyilvánulásokból. Annak, hogy a kijelentések számát éppen ennyiben határoztuk meg, részben terjedelmi okai voltak, részben pedig a próbafelemérés során meggyőződhattunk arról, hogy ezek "élő problémái" a közvéleménynek. A kérdezettek feladata az volt, hogy mindegyik kijelentés esetében mondják meg: egyetértenek-e azzal vagy pedig nem értenek egyet. Abban az esetben, ha a megkérdezett egyáltalán nem tudott dönteni, választát "bizonytalanak" kellett jelölni. A "nem tudja" választ kizárólag csak akkor jelölték a kérdezők, amikor a megkérdezett személy ezt a választ adta.

A következőkben közöljük a kérdőívben szereplő kijelentések listáját. A táblázat tartalmazza a válaszok alapmegoszlásait, valamint - az utolsó oszlopban - a "megengedő" - "szabályozó" attitűdök arányát kifejező indexet. Ha az index értéke pozitív, az azt jelzi, hogy az adott kijelentés vonatkozásában többen vannak olyanok, akikre a "megengedő" beállítódás jellemző, mint olyanok, akikre a "szabályozó". A negatív érték az ellenkező helyzetet jelenti, amikor a "szabályozó" attitűddel, beállítódással rendelkezők vannak túlsúlyban.

Az index kiszámítása a következőképpen történt:

Minden kijelentés esetében megállapítottuk, hogy annak elfogadása "megértő" vagy pedig "szabályozó" attitűdöt, beállítódást fejez-e ki.

Azzal a megkötéssel, hogy - amint erre már utaltunk - e megnevezéseket leegyszerűsítettük. Így az attitűdök e két típusa nem mindegyik item esetében "megengedést" vagy "szabályozást" fejez ki a szó szoros értelmében. Van olyan közöttük, amelynek elfogadása vagy elutasítása egy adott helyzet kritikáját vagy elfogadását jelenti, más esetben pedig egy nagylelkűbb, méltányosabb és egy szigorúbb, mértékletességre törekvőbb ellentétpárról van szó. Célunk azonban mindegyik esetben az volt, hogy az itemeket - illetve az azok elfogadásában vagy elutasításában tükröződő attitűdöket - a liberalitás dimenziójában értelmezzük. Gondolatmenetünk illusztrálására az itemek listáján bekeretezve tüntettük fel azokat az értékeket, amelyek - értelmezésünk szerint - az ún. "megengedő" attitűdök, vagyis voltaképpen a liberalitás-tengely egyik pólusán elhelyezkedő vélemények arányát fejezik ki.

Az egyes kijelentéseknél előforduló "megértő" vélemények arányából kivontuk a "szabályozó" vélemények arányát, s az így kapott értéket elosztottuk a két arányszám összegével, majd a végeredményt - a könnyebb kezelhetőség kedvéért - 100-zal szoroztuk. Az index értéke így -100 és +100 között mozoghat. Ahol az index értéke 50 felett van, ott a "megértő" attitűddel rendelkezők vannak döntő többségben. Az 50 alatti, de még pozitív értékek ugyancsak ezek túlsúlyát jelentik, de nem olyan mértékűt, mint az előző esetben. Ha az index értéke 0 körül mozog, a kétfajta attitűd, beállítódás aránya megegyezik, vagyis - más szóval - ilyen esetekben oszlanak meg leginkább a vélemények. Végül ha az index értéke negatív, és értéke minél kisebb, annál inkább a "szabályozó" attitűdök, beállítódások túlsúlyáról van szó.

A népesedéspolitika elveit és gyakorlatát érintő kijelentéseket tartalmazó
kérdőív-kérdés alapmegoszlásai és az attitűdök, beállítódások irányát jelző
index

/Most néhány véleményt olvasok fel. Kérem, mindegyikről mondja meg, hogy
egyetért-e vele, vagy nem./

Kijelentések	/%-ban/					
	Egyet- ért	Nem ért egyet	Bizony- talan	Nem tudja	Össze- sen	Index
1. A gyerekes szülők nem kapnak annyi megbecsülést, támogatást, mint amennyit megérdemelnének	<u>34</u>	48	13	5	100	17
2. Nem kellene olyanokat támogatni, akik felelőtlenül nagyon sok gyermeket szülnek	46	<u>40</u>	11	3	100	-7
3. Mindenkinek magánügye, hogy hány gyermeket akar, az állam ebbe nem szólhat bele	<u>83</u>	9	6	2	100	80
4. Az a baj, hogy a nőknek ma már fontosabb a munkájuk, mint az, hogy több gyerekük legyen	42	<u>28</u>	19	4	100	-27
5. Azért nem vállalkoznak a családok több gyermekre, mert anyagi nehézségeik vannak	<u>61</u>	18	17	3	100	54
6. Az államnak joga van megszabni, hogy a nők hány gyermeket szüljenek	6	<u>87</u>	4	3	100	87
7. Jó lenne, ha a nők fizetést kapnának a gyermeknevelésért, a háztartás vezetéséért és nem kellene munkát vállalniok	<u>51</u>	35	10	3	100	19
8. A családok széthullásának fő oka, hogy törvényeink szerint túl könnyű elválni	46	<u>38</u>	18	4	100	-10
9. Az államnak inkább azzal kellene törődnie, hogy az emberek minél jobban éljenek, nem pedig azzal, hogy hány gyerek születik	<u>53</u>	20	21	5	100	45
10. A fiataloknak csak azzal lenne szabad szexuális életet élni, akivel házasságot kötnek	41	<u>47</u>	8	3	100	9
11. Az a támogatás, amit jelenleg kapnak a gyerekes családok, szinte semmire sem elég	<u>39</u>	38	16	7	100	1
12. A fiatalok azért alapítanak ma felelőtlenül családot, mert nem kapnak elég szigorú nevelést	41	<u>36</u>	18	5	100	-6
13. Minden fiatal házasnak annyi gyermekre kellene vállalkoznia, amennyit a haza érdeke megkíván	23	<u>62</u>	10	5	100	46
14. Nem kellene még a munkahelyeken is kedvezményeket adni azért, mert valakinek gyermeke van	15	<u>74</u>	7	4	100	66

Áttekintve a táblázatot, a következő megjegyzéseket érdemes megtennünk:

- Feltűnik, hogy egyes kérdéseknél erősen megoszlik a közvélemény. Ez vagy azoknál a problémáknál jelentkezik, ahol a véleményalkotás mögött eltérő közvetlen tapasztalatok állhatnak /ilyen például az 1. sz. kijelentés: egyesek - környezetükben, munkahelyükön azt tapasztalják, hogy a gyermekes családokat megbecsülés veszi körül, mások pedig ennek az ellenkezőjét/, vagy a kifejezetten előítéletes kijelentéseknél /például azoknál, amelyek az erkölcsök lazaságára utalnak/. Ezt az is valószínűsíti, hogy az egyszerű táblaelemzések tanulságai szerint az előző esetekben az "egyetértő" és a "nem egyetértő" vélemények nem kötődnek erősebben valamely meghatározott társadalmi-demográfiai változóhoz, valójában tehát az adott kérdésben a közvélemény bimodális, míg az utóbbi esetben a válaszok társadalmi-demográfiai változók szerinti alakulásában szignifikáns különbségek vannak. Az idősebbek, a kevésbé iskolázottak, a vallásosak, a községi lakosok a szigorúbb erkölcsi normákat szorgalmazó ítéleteket szívesebben fogadják el, mint a fiatalabbak, a magasan iskolázottak, a nem vallásosak, illetve a városi lakosok.

- Érdekes azt is megfigyelni, hogy mennyire "változékony" a bizonytalan vélemények aránya. Ez különböző jelenségekre utalhat: egy-egy kijelentés esetében mutathatja azt, hogy az adott probléma tisztázatlan, a közgondolkodásban nem alakultak ki normatívák sem annak elfogadása, sem elvetése tekintetében, de véleménynélküliséget, burkolt válaszmegtagadást is kifejezhet.

- Végül elmondható, hogy a felsorolt kérdésekben a "megértő", "megengedő" attitűdök aránya többnyire meghaladja a "szabályozó" attitűdök, beállítódások arányát: az attitűdök irányát jelző index értéke csak néhány kijelentés esetében volt negatív.

A feldolgozás következő lépéseként arra szeretnénk volna választ kapni, hogy az előzőekben ismertetett tizennégy kijelentés, illetve az emberek ezekkel kapcsolatos véleményei milyen struktúrával jellemezhetőek, és ez mennyire felel meg előzetes várakozásunknak. Az elemzés módszerül a faktoranalízist, pontosabban a főkomponens-elemzést választottuk⁸ /19/. Ennek eredménye egy négy faktorból álló struktúra lett, ahol a négy faktor a vélemények szóródásának 45,03 százalékát magyarázza. Az elemzésben az egyes kijelentések elfogadása, illetve elutasítása alapján a "szabályozó" attitűdökhöz 1-es, a bizonytalan válaszokhoz 2-es, a "megengedő" attitűdökhöz 3-as értéket rendeltünk.

⁸ A matematikai-statisztikai elemzések elvégzésében Bartók János matematikus volt segítségünkre, akinek ezúton mondunk köszönetet.

Azt a feltételrendszert működtettük, hogy a gép annyi faktort "számoljon ki", vegyen figyelembe, ahány esetben a VP érték - a faktorok által magyarázott variancia - 1,00 felett van. Az általunk figyelembevett faktorösszetevőket a Főkomponens-analízis varimax rotálással című tábla /lásd: Melléklet/ tartalmazza.

A faktorok értelmezésekor az egyes kijelentéseket csak annál az egyetlen faktornál vettük figyelembe, ahol faktorsúlyának abszolút értéke a legmagasabb volt /függetlenül attól, hogy azok esetenként több faktornál is szerepet játszottak, de alacsonyabb faktorsúllyal/.

Az első faktor, amely az összvariancia 17,45 százalékát magyarázza, az erkölcs-faktor. Olyan vélemény típust fog be, amely a népesedéssel kapcsolatos problémákat kizárólag hagyományos erkölcsi normák alapján mérlegeli: Megengedhető-e a házasságkötés előtti szexuális élet; a válásra vonatkozó, túl engedékeny törvények hozzájárulnak-e a családok széthullásához; elég szigorú nevelést kapnak-e ma a fiatalok; családterveik kialakítása során kötelessége-e a fiatal házasoknak az, hogy a háza érdekeit is mérlegeljék; helyes-e az, hogy ma a nőket nem csupán családi szerepük foglalkoztatja. Ezt a véleménysszerveződést reprezentálja - a faktor-score-ok érték-sorrendjében - a 10., 8., 12., 13. és 4. sz. kijelentésekről alkotott, különböző előjelű - elfogadó vagy elutasító - vélemények tömbjének elkülönülése.

A második faktor, amely az összvariancia 11,00 százalékát magyarázza, a népese-déspolitika-faktor. Olyan véleményegyüttest foglal magában, amely az állam tevékenysége szemszögéből teszi mérlegre a népesedést érintő kérdéseket, azt latolgatva, hogy mi lehetne ma egy kíváncsi és hatékony népesedéspolitika cselekvési tere. /Olyan kijelentésekkel azonosulnak, vagy utasítják el azokat, mint például: joga van-e az államnak ahhoz, hogy megszabja, hány gyermek legyen a családokban; az államnak a gyermekvállalás ösztönzésével kell-e foglalkoznia, vagy pedig inkább azzal, hogy általánosságban növekedjék az életszínvonal, a jólét az országban; szerepet játszanak-e anyagi nehézségek abban, hogy a gyermekvállalási kedv csökken; jogos lenne-e fizetést adni a nőknek a gyermekgondozásért./ A véleménysszerveződés e mezőnyét érthetjük tetten - sorrendben - a 6., 9., 5. és 7. sz. kijelentéseket helyeslő és/vagy elutasító vélemények elkülönülő csoportjával.

A harmadik faktor, amely az összvariancia 8,78 százalékát magyarázza, a megélhetés-faktor. Azt a fajta vélemény típust foglalja magában, amely a népesedés kérdéseit elsősorban anyagi oldalról, nevezetesen a gyermekes családok anyagi, megélhetési gondjai oldaláról mérlegeli. /Kapnak-e elegendő támogatást, megbecsülést a munkahelyeken;

meg tudnak-e élni a jelenlegi szociális támogatás mellett a családok./ Az ezekre igenlő és tagadó vélemények különálló együttesét az 1. és a 11. sz. kijelentések révén valószínűsíthettük.

Végül az összvariancia 7,80 százalékát magyarázza az ún. felelősség-faktor. Három kijelentés elfogadásának és elutasításának variációi tömörülnek e faktorba, a 2., 3. és a 14. sz. kijelentéseké. Ez azt jelenti, hogy a népesedés problémáiról való vélemény-szerveződésnek van egy olyan, elkülöníthető mezőnye is, amely azt mérlegeli: felelőtlenek-e azok, akik - lehetőségeiket meghaladva - több gyermekre vállalkoznak, ki "viselje" ennek terheit; vajon magánügy-e a gyermekvállalás, vagy pedig abba az államnak is van beleszólása; jár-e a munkahelyeken megkülönböztetett bánásmód valakinek csak azért, mert több gyermeke van. Kiélezettebben fogalmazva: a társadalomnak kötelessége-e viselni a privát szférába tartozó döntések következményeinek terhét, vagy sem.

A vélemények e csoportokba rendeződése annyiban felelt meg előzetes várakozásunknak, amennyiben a mindennapi tapasztalatokkal is egybevág, és a népesedési kérdésekről rendezett, sajtóban is napvilágot látott, szélesebbkörű közönségviták is azt tanúsítják, hogy a közvélemény ezeket az elemeket - pozitív vagy negatív megfogalmazásban - egyaránt tartalmazza. Az elemzés éppen arra mutathatott rá, hogy ezek a közvéleményben élő, különböző tartalmú és irányultságú ítéletek egymástól elkülönülő, önálló nézetrendszereket alkotnak, amelyek ugyanakkor részeit képezik a népesedési problémákkal kapcsolatos vélemények összességének.

Az elemzés olyan összefüggéseket is felszínre hozott, amelyekről előzetesen csupán csak sejtésünk lehetett. Az erkölcs-faktor önálló funkcionálása arra utal, hogy a szexuális élet - házasság - család olyan tartományát jelentik a mindennapi életnek, amelynek működését az erkölcsi - elsősorban vallás-erkölcsi - normák és szabályok szinte teljes egészében "lefedik". Úgy tűnik, egy konzisztens értékrend alakult ki ebben a tartományban, amely sok vonatkozásban napjainkban is tovább él. /Megjegyezzük, hogy hasonló jelenségre egy korábbi kutatásunkban is felfigyelhettünk. Az öreg emberekről élő, pozitív és negatív előítéletek hasonló módszerű elemzése során azt mutathattuk ki, hogy az idős korúak szerelméről, ilyen jellegű kapcsolataikról való gondolkodásmód - önálló faktorként - a különböző tartalmú és előjelű előítéletek sorában elkülönül /20/./

Tanulságosnak tartjuk a 2. és a 3. faktor, a népesedéspolitika-, és a megélhetés-faktorok egymástól való elkülönülését. Ismeretes, hogy a népesedéspolitika és a szociálpolitika egymáshoz való viszonya, feladataik meghatározása és egymástól való megkülönböztetése a szakirodalomban sem tisztázott hézagmentesen, és egymásbamosódásuk,

egymással való helyettesítésük a különböző /népesedéspolitikai, illetve szociálpolitikai/ koncepciókban és konkrét intézkedésekben is tetten érhető. A népesedéspolitikai intézkedések várható és kívánatos hatékonyságára gondolva is figyelemre méltónak tartjuk, hogy a gyermekvállalás ösztönzésével, valamint a gyermekes családok megélhetési gondjaival kapcsolatos problémák a közgondolkodásban - külön faktorokként - elkülönülnek egymástól. Hozzá kell azonban tennünk: emögött részben annak hatását is sejthetjük, hogy a népesedési problémák a tömegkommunikációban - ha kicsi arányban és meglehetősen kampányszerűen is - de eléggé elkülönülve jelennek meg /21/, bizonyos mértékig azonban mégis a gondolkodásmód e tulajdonsága magának a népesedéspropaganda hatásának is betudható. Más oldalról ugyanakkor a gyermekes családok anyagi, megélhetési gondjai az utóbbi években valóban jelentősen megnövekedtek, s így érthető ha vannak olyanok, akik nagyon érzékenyek lévén erre, bármilyen népesedési problémát ebből a szemszögből ítélnék meg.

Újszerűnek tűnt a felelősség-faktor kimutatása. Hogy a több gyermekkel rendelkező családok bizonyosfajta elítélése, a sokgyermekes szülők "felelőtlennek" tartása létező vélemény, az önmagában nem meglepő; meglehetősen elterjedt, hangoztatott közhely. Újszerűnek mégis azért tűnt számunkra, mert úgy látszik, ez az "előítéletesnek" nevezhető attitűd eléggé erős ahhoz, hogy az állam, a hatalom és a privát szféra viszonyát sajátosan "átértelmezze": "A gyermekvállalás magánügy, de mindenki a "saját kontójára" vállal. Az állam ebbe ne szóljon bele, de - épp ezért - az sem követelhető meg, hogy ennek terheit az állam, a társadalom viselje."

Ha tényekkel alátámasztani ezúttal még nem is tudjuk, talán érdemes hangot adni feltételezésünknek, amely szerint ennek az elkülönült véleményegyüttesnek a motivációs háttere valószínűleg összetett. Táplálkozhat egyrészt abból az általános felfogásból, amely szerint "annyi gyermeke legyen az embernek, amennyinek a jövőjét biztosítani tudja, amennyinek mindent meg tud adni". Ebben szerepet játszhatnak a sokgyermekes - például cigány - családokkal kapcsolatos előítéletek, az "egykére" törekvés hagyománya, valamint napjainknak az a tapasztalata, amely szerint a fiatalok pályakezdése, családalapítása ma aligha képzelhető el a szülők támogatása nélkül, s ezt a "szülői feladatot" valóban többnyire már a családtervezés során figyelembe szokták venni a fiatal házaspárok /22/. Másrészt e gondolkodásmód olyan "ellenérzésekből" is táplálkozhat, amelyekre már a korábbiakban is utaltunk: a gyermekes családoknak nyújtott anyagi- és egyéb /például a munkahelyi/ kedvezmények sérthetik azoknak az igazságérzetét, akik ilyen kedvezményekben /már/ nem részesülhetnek, sőt éppen hogy hátrányba kerülnek a gyermekekkel szemben /például lakáshoz jutás, üdülési beutaló, munkabeosztás stb. terén/.

Hogy ezek a különböző tartalmú motívumok milyen mértékben játszhatnak szerepet a 4. faktorról kimutatott nézetrendszerben, annak vizsgálata további kutatás feladata lehet.

Az elemzés folytatásaként az előzőekben bemutatott faktorokat változókként kezelve azt vizsgáltuk, milyen szerepet játszanak a különböző társadalmi - demográfiai - szociológiai változók a vélemények, véleményrendszerek kialakulásában. Módszerünk a lépésenkénti lineáris regresszió-analízis volt.

A kutatás terjedelme és a mintanagyság meglehetősen behatárolták a számbavehető változók körét, amelyből végülis a következőket emeltük ki:⁹

- nem
- életkor
- legmagasabb iskolai végzettség
- lakóhely
- családi állapot
- családlétszám
- gazdasági aktivitás
- foglalkozás
- egy főre jutó jövedelem
- a kérdezett apjának iskolai végzettsége
- a kérdezett apjának foglalkozása
- párttagság
- a vallásosság foka
- a kérdezett véleménye az ideális gyermekszámról
- a kérdezett véleménye a "sokgyermekes" családok gyermekszámáról.

A matematikai elemzéseknél a minta 823 főre csökkent le, mivel a módszer csak azokkal számol, akik valamennyi figyelembe vett kérdésre /beleértve a változókat is/ válaszoltak. Összehasonlítva néhány alapvető változó mentén az eredeti és az ily módon lecsökkent minta összetételét, azt mondhatjuk el, hogy a matematikai analízisben szerepeltetett minta nem tér el szignifikánsan az eredetitől.

Az alábbiakban összegezzük a regresszió-analízis eredményeit. /Az összefoglaló táblázat egyes soraiban csak azok a változók szerepelnek, amelyek szignifikáns összefüggést mutatnak valamelyik faktorról. A táblázatban szereplő számértékek azt fejezik ki, hogy a változók hány százalékát magyarázzák az egyes faktorok varianciájának./

⁹ Az egyes változók mintán belüli megoszlását a Mellékletben közöljük.

A táblázat utolsó sora jól mutatja, hogy a magyarázott összvariancia százalékát illetően igen nagy különbségek vannak az egyes faktorok között.

Az 1. faktor esetében elég jól sikerült megtalálni a változóknak olyan rendszerét, amely erőteljes hatással van a népesedési kérdések erkölcsi normatívák alapján történő megítélésére.

A 2. és a 3. faktorok esetében a változók magyarázó értéke nagyon alacsony, ezek tehát csak igen kis mértékben befolyásolják azokat a véleményeket, amelyek ebben a két faktorban helyezkednek el. Végül a 4. faktornál olyan helyzettel kerültünk szembe, amikor az elemzésben felhasznált objektív változók és véleményváltozók közül egyik sem hat szignifikánsan a faktorokhoz tartozó véleményekre.

A regresszió-analízis eredményei

Változók	1. faktor Erkölc	2. faktor Népesedés- politika	3. faktor Megélhetés	4. faktor Felelősség
1. Nem	0,44	-	-	-
2. Életkor	5,25	-	-	-
3. Településtípus	3,01	-	-	-
4. Iskolai végzettség	19,96	-	-	-
5. Értelmiségi foglalkozás	0,44	-	-	-
6. Szellemi foglalkozás	0,44	-	-	-
7. A kérdezett apjának iskolai végzettsége	1,10	-	-	-
8. Az egy főre jutó jövedelem	-	-	1,30	-
9. Vallásosság	2,01	-	-	-
10. Párttagság	-	0,96	0,88	-
11. Az ideális gyermekszámról alkotott vélemény	0,46	0,78	-	-
A magyarázott összvariancia százaléka:	33,12	1,74	2,18	-

Fordítsuk most figyelmünket arra, hogy milyen az egyes változók és az adott faktor közötti kapcsolat minősége. Másként szólva: egy adott változó – mint például az iskolai végzettség – növekedése vajon a "megértő", vagy pedig a "szabályozó" attitűdök jelenlétét növeli-e valamely faktorban.

Inkább a nők, az idősebbek és a vallásosabbak azok, akiket a népesedési kérdések erkölcsi normák alapján történő megítélésében a "szabályozó" attitűdök jellemeznek, feltehetően ezek a rétegek azok, amelyeken belül nagy szerepe lehet egy olyan beállítódásnak, hogy a népesedési problémák könnyebben megoldódának, ha az emberek erkölcsösebbek lennének, illetve ha szigorúbban betarttatnák velük az erkölcs törvényeit és szabályait.

A magasabb iskolai végzettség - és ezzel szoros összefüggésben - az értelmiségi, valamint szellemi foglalkozás, továbbá a település urbanizáltságának magasabb foka azok a változók, amelyek a faktoron belül az ellentétes irányt, a "megértő" attitűdök jelenlétét erősítik. Ezeken a rétegeken belül találunk tehát nagyobb mértékben olyanokat, akik - ha érzékenyek is az erkölcsi normatívákban való gondolkodásmód iránt - a problémák megoldását nem a hagyományos, főként vallás-erkölcsi normák betartásában látják.

Figyelemre méltó, hogy az erkölcs-faktoron belül - külön változóként - szocializációs tényező, nevezetesen az apa iskolai végzettsége is szerepet játszik. Hatása a saját iskolai végzettségéhez hasonló: minél magasabb a kérdezett apjának iskolai végzettsége, annál nagyobb az esély arra, hogy erkölcsi kérdésekben inkább "megengedő", semmint "szabályozó" attitűdök jellemzik.

Hogy a magasabb iskolai végzettség hiánya, vagy például a nagyobb fokú vallásosság mennyire "jó közvetítői" konzervatív szokásoknak, magatartási normáknak, előítéleteknek, azt elég sokoldalúan feltárták már különböző kutatásokkal. Kevesebb adattal, bizonyítékkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy a családi neveltetés, a családi szocializáció "fordított irányban" is hathat, olyan attitűdöket alakíthat ki, amelyek révén a személyiség társadalmi kérdések iránt nyitottá, érzékenyebbé, toleránssá válik. Érdemes lenne e szocializációs hatásnak nagyobb figyelmet szentelni, amikor a társadalomban élő, különböző értékek természetrajzát, élettartamát, továbbhagyományozódásuk mechanizmusait tanulmányozzuk.

A 2. és a 3. faktornak mindössze két-két változóval való kapcsolatát, e kapcsolat minőségét figyelhettük meg.

Mindkettőben szerepet játszik a párttagság, amely hatását mindkét faktorban a "szabályozó" attitűdök jelenlétével fejti ki. Ami e változónak a 2. faktorról /Népesedéspolitika/ való kapcsolatát illeti, nem véletlen az, hogy a népesedéspolitika perspektívájából és fogalomkörében való gondolkodásmód a párttagokra inkább jellemző, mint a nem párttagokra, más oldalról pedig - korábban utaltunk arra, hogy a faktor elkülönü-

lése már önmagában betudható valamelyes a népesedéspropaganda hatásának - az ezt közvetítő kommunikációs csatornában is valószínűleg intenzívebben vesznek részt a párttagok, mint a pártonkívüliek. Más a tartalma e változó közreműködésének a 3. faktorban /Megélhetés/ - mint említettük, a "megengedő-szabályozó" attitűdök helyett itt inkább egy kritikai beállítódás jelenlétéről vagy hiányáról beszélhetünk. A párttagok esetében a "szabályozó" attitűdök jelentése tehát a következő: a párttagságra - ha érzékenyek is a népesedési gondok anyagi, megélhetési vetületeiben való gondolkodás iránt - inkább jellemző az, hogy a jelenlegi helyzetet megfelelőnek, elfogadhatónak tartják, mint a pártonkívüliek.

Az egy főre jutó jövedelem a 3. faktorral /Megélhetés/ mutatott egy olyan, különösebb magyarázatra nem szoruló kapcsolatot, hogy minél alacsonyabb a jövedelem, annál valószínűbb, hogy a véleményekben a gyermekes családok megélhetési gondjai, nagyobb támogatásuk szükségessége kapnak hangsúlyt.

A véleményváltozók közül az ideális gyermekszámról alkotott vélemény az, amely két faktorral /1. és 2./ is kapcsolatban van, mindkét esetben oly módon, hogy minél magasabb a gyermekek ideálisnak tartott száma, annál erőteljesebb a "szabályozó" attitűdök jelenléte. Valószínűleg azonban mégis más e vélemény hatása, szerepe - attól függően, hogy milyen nézetrendszerben /melyik faktorban/ működik közre.

Ismeretes, hogy a regresszió-analízis az alkalmazott változókat úgy tekinti, mint amelyek független változókként hatnak a faktorokra, és nem megfordítva. Az ideálisnak tartott gyermekszámmal - mint véleményváltozóval - kapcsolatban azonban felmerülhet, hogy az összefüggésnek e feltételezett iránya kizárólagosan csak ez lehet-e. Tekintettel arra, hogy ezúttal vélemények közötti kapcsolatról van szó, ez talán nem állítható teljes biztonsággal, csupán az bizonyos, hogy az ideális gyermekszámról alkotott vélemény, valamint a népesedés problémáiról való gondolkodásmód különböző dimenziói összetartoznak, még ha nem is tudjuk pontosan eldönteni egymásra hatásuk fő irányát.

Lehetséges például, hogy a népesedési kérdések erkölcsi normatívák szemszögéből történő megítélésében /1. faktor/ az ideális gyermekszámról alkotott vélemény és a faktor kölcsönösen hatnak egymásra: "szigorúbb erkölcsökre azért van szükség, hogy a családokban több gyermek legyen", de így is: "a nagyobb család, a több gyermek eleve jó hatással van a családi életre, a fiatalok helyes nevelésére stb." Azt is mondhatjuk, az erkölcs-faktoron belül ez a véleményváltozó "belesimul" a szabályozó attitűdöket előhívó, egyéb változók sorába, hiszen - mint korábban láthattuk - az idősebbek, a valóságosabbak, az alacsonyan iskolázottak, a községi lakosok azok, akik egyben magasabb

gyermekszámot is találunk ideálisnak, akiknél tehát egyfajta "erkölcsi alapállás" az, hogy a házasság, a család célja a /minél több/ gyermek felnevelése.

Kevésbé merülhetnek fel ilyen kételyek a 2. faktor /Népesedéspolitika/ esetében, ahol ez a véleményváltozó úgy léphet fel, mint valamiféle "mozgatója" a szabályozó attitűdöknek: bizonyos intézkedések éppenséggel azért szükségesek, hogy azok révén válják megvalósíthatóvá a családonként ideálisnak tartott gyermekszám. Nagyon valószínű, hogy a gyermekszám növelését helyeslő, szorgalmazni kívánó vélemény hívja életre ezt a gondolkodásmódot, amely egy ilyen "ideális" helyzet megvalósításának feltételeit, lehetőségeit latolgatja.

Számunkra az újdonság erejével hatott, hogy az ideális gyermekszámról alkotott véleményekből képezett mutatóval egy olyan lágy változót érhattünk el, amely nem csupán a véleménymondók társadalmi-demográfiai hovatartozása szerint mozog, értéke nem csupán időben változik, tartalma nem csupán a termékenységi szokásokat, hagyományokat tükrözi - e jellemzőit a nemzetközi szakkutatások sokoldalúan és részletekbe menően bizonyították. Ez a véleményváltozó olyan tulajdonsággal is rendelkezik, hogy a népesedési kérdésekkel kapcsolatos közgondolkodás különböző dimenzióit, egymástól jól elválasztható nézetrendszereit, megközelítésmódjait alakítja, befolyásolja, egyszerre, egyidőben. Elemzésünk egy új nézőpontból valószínűsítette azt a - J. Blake-től származó - megállapítást, hogy a családonként ideálisnak tartott gyermekszám, mint véleményváltozó - egyéb ismert tulajdonságai mellett - sajátos "társadalmi presszióként" is működik / 8 /.

A kutatás egy következő lépésében kísérletet tettünk annak vizsgálatára, hogy a különböző társadalmi problémák jövőjének optimista vagy pesszimista megítélése összefügg-e a népesedési kérdésekről való gondolkodásmód egyes típusaival. /Annak lehetőségére, hogy ilyen összefüggés fennáll, a szakirodalomban is találunk utalást /23/./ Ennek módszeréül kínálkozott, hogy az előzőekben bemutatott lépésenkénti lineáris regresszió-analízisbe bevont változók körét kibővítsük az ún. "Társadalmi veszélyek" valószínűségéről és súlyosságáról alkotott véleményekkel. A II. fejezetben ismertetett 23 "veszély" közül azokat emeltük ki, amelyeket tartalmilag jól össze tudtuk egyeztetni az egyes faktorok tartalmával. /Ezek voltak a következők: a cigány népesség számának növekedése; az erkölcs megromlása; a hazafias érzés csökkenése; a szex elterjedése; a születések számának csökkenése; a vallásosság csökkenése./ Mint a korábbiakban ezt részletesen leírtuk, mindegyik témakör esetében azt kérdeztük meg, mennyire találják a megkérdezettek valószínűnek, hogy az 2000-ig bekövetkezik, illetve /ha mégis/ bekövetkezne, mennyire találnák azt súlyosnak.

A regresszió-analízis arra az eredményre vezetett, hogy az 1., 2. és a 3. faktor esetében - az újonnan felvett véleményváltozók hatására - viszonylag kis mértékben /1 százalék körüli értékkel/ emelkedett meg a szerepeltetett változók által magyarázott variancia százaléka. A 4. faktor esetében, ahol - mint korábban láttuk - a szerepeltetett változók közt egyetlen olyan sem akadt, amely szignifikáns összefüggést mutatott volna, most az új véleményváltozók már változtattak ezen a helyzeten. A cigány népesség számának növekedéséről, valamint a hazafias érzés csökkenéséről alkotott vélemények szignifikánsan összefüggnek a Felelősség-faktorról, az összvariancia 4,18 százalékát magyarázzák. Ez is bizonyítékul szolgált számunkra ahhoz, hogy a Felelősség-faktor olyan, bonyolult nézetrendszer ölel fel, amelyben az objektív változók hatása önmagában nem mutatható ki, benne csak más, a faktorhoz logikailag kapcsolódó vélemények hatását érethetjük tetten.

Kísérletünk arra mindenképpen választ adott, hogy vannak olyan társadalmi problémák, amelyek jövőjének optimista vagy pesszimista megítélése összefügg a népesedési kérdésekkel kapcsolatos nézetekkel.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon elkülöníthetőek-e a válaszadók olyan csoportjai, amelyekre a négy faktor által jellemzett véleménytípusok elfogadása vagy elutasítása dominánsan jellemző. Ennek vizsgálatára cluster-analízist végeztünk. Az elemzés eredményeképpen azonban nem kaptunk megfelelően jól elkülönülő, szociológiai relevanciával rendelkező csoportosítást. Ennek oka lehet az is, hogy a kutatásban felhasznált véleményelemek /itemek/ témakörei feltehetően nem fedték le a népesedési kérdésekről való gondolkodás minden mezőnyét. /Részben terjedelmi okokból, részben a kérdések meglehetősen kényes volta miatt nem szerepeltek közöttük olyan témák, mint például a faji előítéletek, a különböző nacionalista nézetek./

Az azonban mindenképpen eredménye az alkalmazott módszernek, hogy - függetlenül az elkülönített csoportok számától - az erkölcs-faktor mindegyik csoportosítás esetében - pozitív vagy negatív előjellel - domináns változónak bizonyult. A közvéleményt tehát általánosan jellemzi az, hogy a népesedést érintő erkölcsi kérdések iránt különösen fogékony, jóllehet ezen belül az emberek nagyonis különböznek egymástól aszerint, hogy konzervatív erkölcsi normákat fogadnak-e el, vagy pedig nyitottabb, felvilágosultabb, toleránsabb, korszerűbb erkölcsi elveket vallanak.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS – TANULSÁGOK

Áttekintve a közvéleménykutatás eredményeit, a következő megállapításokat tehetjük:

1. A csalátervezéssel, a népesedési kérdésekkel kapcsolatos vélemények nemzetközi szakkutatásokban is általánosan használt "mérőszáma", a családonként ideálisnak tartott gyermekszám-átlag a hazai közvéleményre is jól működő mutatónak bizonyult. A tíz esztendővel ezelőtti helyzethez képest a közvélemény szerint ma kevesebb gyermekkel nevezhető ideálisnak a család létszáma, mint korábban: míg tíz évvel ezelőtt 100 családra 288 gyermeket, ma 246 gyermeket gondolnak ideálisnak az emberek. A tényleges termékenység jelenleg messze elmarad ettől az ideális helyzettől, de a közgondolkodás szerint a kettő közti szakadék ennél kisebb: a vélemények alapján – még ha a valóságos helyzet az ideális alatt is marad – átlagosan több gyermeket tulajdonítanak az emberek a családoknak, mint amennyi valójában van.

2. A vélemények társadalmi-demográfiai változók szerinti megoszlásait vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy az ideális gyermekszám megítélésében tendencia-változások is történtek az elmúlt tíz év alatt. Közülük figyelemre méltó az iskolai végzettség szerinti megoszlás U-alakú görbéje. Közvetett módon valószínűsíteni tudtuk azonban, hogy a magasan iskolázottaknál a nagyobb ideális gyermekszám-átlagok nem azt jelzik, hogy ez a csoport nyitottabb a nagyobb családlétszám elfogadása iránt, hanem azt, hogy ők látják be leginkább: a kedvezőtlen termékenységet csak a gyermekvállalási kedv általános növekedése javíthatná.

3. Az ideális gyermekszám-átlaghoz hasonlóan csökkent az ún. "nagycsaládoknak" tulajdonított gyermekszám-átlag is az elmúlt tíz év alatt: 4,87-ről 4,76-ra. A vélemények részletesebb vizsgálata alapján úgy tűnik, ez az átlag csak a magukat nagyon valóságosnak tartók közt lényegesen magasabb, valamint azok közt, akik szerint a sokgyermekes családok elsősorban cigányok. Másképp szólva: a kevésbé, vagy nem vallásosak, továbbá azok, akik sokgyermekesekről beszélve nem kizárólag csak cigányokra gondolnak – kevésbé tartják természetesnek, ha egy családban két-három gyermeknél több nevelkedik.

4. Ami a népesedési helyzet jövőjének megítélését illeti, azt állapíthattuk meg, hogy mind a népességcsökkenés, mind pedig a születések számának csökkenése olyan problémák, amelyeknek sem 2000-ig történő bekövetkezését nem tartják nagyon valószínűnek, sem pedig következményeit, hatását nem gondolják nagyon súlyosnak az emberek; sok olyan társadalmi probléma, "veszély" van, amelyek miatt ezeknél sokkal jobban aggódalmaskodnak. Az ideális gyermekszámról alkotott vélemény azonban befolyásolja ennek megítélését: minél több gyermeket gondol ideálisnak valaki általában egy családnak, annál valószínűbb, hogy a népességcsökkenés illetőleg a születésszám-csökkenés 2000-re várható bekövetkezését súlyosnak tartja.

5. A vizsgálat és az elemzés módszereivel sikerült valamit megragadnunk a népese-
dési kérdésekkel kapcsolatos gondolkodásmód sajátosságaiból is. A többváltozós matematikai-statisztikai módszerek segítségével valószínűsítettük, hogy ez a gondolkodásmód, véleményalkotás több síkon, több dimenzióban jelentkezik egyszerre, egyidőben. Közöttük igen erősen tartja magát az a nézetrendszer, amely a népesedés problémáit különböző erkölcsi - vallás-erkölcsi normatívák alapján ítéli meg. Emellett igen karakterisztikusak a gondolkodásmód más, elkülönülő mezőnyei, területei is: a népesedéspolitika lehetőségeinek, cselekvési terének mérlegelése; a népesedési problémáknak kizárólag csak a gyermekes családok anyagi, megélhetési gondjai szemszögéből történő megítélése; továbbá az egyének, a családok, valamint az állam felelősségének aspektusából történő gondolkodásmód. E különböző tartalmú nézetrendszereken, megközelítésmódokon belül jól felismerhető az ún. "megengedő" és "szabályozó" attitűdök tengelye.

Az elemzések azt is bizonyították, hogy az egymástól elkülönülő nézetrendszereket, gondolkodásmódokat - a társadalmi-demográfiai hovatartozás kemény változói mellett - más, tudati tényezők /a párttagság, a vallásosság foka, az ideális gyermekszámról alkotott vélemény, egyes társadalmi problémák jövőjének megítélése/ is befolyásolják. Ami az ideális gyermekszám mutatóját illeti, új eredménynek tekintjük, hogy a kutatás valószínűsítette e véleményváltozó "társadalmi presszióként" működését a népesedési problémákról való gondolkodásmód két mezőnyében, faktorában.

Eredményeink - úgy gondoljuk - több területen is hasznosíthatóak.

Amint a Bevezetésben említettük, a jelenlegi közvéleménykutatás első lépése a tervezett - és a továbbiakban rendszeresen végzendő, népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatásoknak. Az e kérdéskörökről meglévő közgondolkodás fentiekben bemutatott sajátosságainak, dimenzióinak felrajzolása a további vizsgálatok megtervezéséhez szolgálhat alapul.

Azok az újonnan feltárt tulajdonságok, amelyeket a kutatás az ideális gyermek-szám-mutató tartalmában mutatott ki, e véleményváltozót alkalmazó, más kutatások interpretációs gyakorlatát gazdagíthatják.

Végül az eredmények - talán - felhasználhatóak a népesedéspolitika, valamint a népesedéspropaganda gyakorlatában is.

A népesedéspolitika számára azt mutatják meg, hogy a közvélemény hajlamos a differenciált, alternatívákban történő gondolkodásra, képes például jól elválasztani egymástól a kifejezetten népesedéspolitikai és a szociálpolitikai törekvéseket, és meglehetősen kritikus az egyének, családok, valamint az állam felelősségét illetően. Ám a különböző gondolkodásmódok és alternatívák eléggé erősen kötődnek meghatározott társadalmi rétegekhez és csoportokhoz, s ez befolyásolhatja egyes rétegek nyitottságát vagy zártságát egy-egy népesedéspolitikai intézkedés elfogadása iránt.

Ami a népesedéspropagandát illeti, valószínű, hogy az egysíkú, pusztán csak a népesedéspolitika célkitűzéseit taglaló propagandatartalmak kevésbé, vagy egyáltalán nem érik el azokat a rétegeket, akik e megközelítésmód iránt nem fogékonyak, amelyeket - népesedési kérdésekkel foglalkozva - másfajta nézetrendszer, gondolkodási struktúra jellemez. A hatékonyságot növelheti, ha a népesedéspropaganda "kulcsot talál" az e kérdésekről igen különbözőképpen gondolkodó emberekhez, képes "lefedni" a különböző nézetrendszerek, megközelítésmódok minél szélesebb körét.

V. MELLÉKLETEK

1. Az elemzésben alkalmazott változók megoszlása

a/ Nem	Férfi	45 %
	Nő	<u>55 %</u>
		100 %
b/ Életkor	18 - 24 éves	8 %
	25 - 29 éves	14 %
	30 - 39 éves	25 %
	40 - 49 éves	18 %
	50 - 54 éves	7 %
	55 - 59 éves	7 %
	60 - 69 éves	8 %
	70 éves és idősebb	<u>13 %</u>
		100 %
c/ Lakóhely	Budapest	20 %
	Megyei város, megyeszékhely	19 %
	Egyéb város	13 %
	Község	<u>48 %</u>
		100 %
d/ Legmagasabb iskolai végzettség	8 általánosnál kevesebb	24 %
	8 általános	44 %
	Középiskola	24 %
	Egyetem, főiskola	<u>8 %</u>
		100 %

e/ A kérdezett apjának foglalkozása

Vezető beosztású	3 %
Értelmiségi	4 %
Egyéb szellemi	6 %
Kisiparos, kiskereskedő és segítő családtag	5 %
Szakt munkás	24 %
Betanított munkás	10 %
Segéd munkás	11 %
Önálló és segítő családtag a mezőgazdaságban	1 %
Mezőgazdasági fizikai	33 %
Egyéb	2 %
Adathiány	1 %
	100 %

f/ A kérdezett apjának legmagasabb iskolai végzettsége

8 általánosnál kevesebb	61 %
8 általános	21 %
Középiskola	6 %
Egyetem, főiskola	5 %
Nem tudja	7 %
	100 %

g/ Foglalkozás¹⁰

Vezető állású és értelmiségi	8 %
Egyéb szellemi	25 %
Szakt munkás	26 %
Betanított- és segéd munkás	28 %
Háztartásbeli	6 %
Egyéb eltartott	7 %
	100 %

h/ Családi állapot

Nőtlen, hajadon	10 %
Házass	76 %
Elvált	5 %
Özvegy	9 %
	100 %

¹⁰ A nyugdíjasok az eredeti foglalkozásuk szerint szerepelnek.

i/ Családlétszám	Egyedülálló	7 %
	Két fő	24 %
	Három fő	24 %
	Négy fő	30 %
	Öt fő vagy több	15 %
		100 %
j/ 0-18 éves gyermekek száma		
	Nincs ilyen korú gyermek	48 %
	Egy	24 %
	Kettő	24 %
	Három	3 %
	Négy vagy több	1 %
		100 %
k/ Egy főre jutó jövedelem		
	1999,- Ft, vagy kevesebb	19 %
	2000 - 2999,- Ft	36 %
	3000 - 3999,- Ft	26 %
	4000 - 4999,- Ft	11 %
	5000 - 5999,- Ft	5 %
	6000,- Ft vagy ennél több	3 %
		100 %
l/ Párttagság	Pártonkívüli	87 %
	Párttag	13 %
		100 %
m/ A vallásosság foka	Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	10 %
	Vallásos vagyok a magam módján	44 %
	Nem tudom megmondani vallásos vagyok-e, vagy sem	10 %
	Nem vagyok vallásos, engem ilyesmi nem érdekel	17 %
	Nem vagyok vallásos, mert meggyőződésem szerint a vallásnak nincsen igaza	16 %
	Nem besorolható	3 %
		100 %

2. Főkomponens-analízis varimax rotálással
/Faktorsúlyok táblázata/

A kijelentések sorszama	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
1.	-0,073	0,065	<u>0,796</u>	0,008
2.	-0,009	-0,140	-0,128	<u>0,674</u>
3.	-0,147	0,400	-0,103	<u>0,561</u>
4.	<u>0,554</u>	-0,023	-0,041	-0,072
5.	-0,026	<u>0,540</u>	0,238	-0,139
6.	0,271	<u>0,625</u>	-0,187	0,188
7.	-0,216	0,361	0,174	-0,150
8.	<u>0,655</u>	-0,154	0,023	0,149
9.	-0,190	<u>0,554</u>	0,184	-0,018
10.	<u>0,670</u>	-0,077	-0,029	-0,006
11.	0,026	0,230	<u>0,717</u>	-0,026
12.	<u>0,643</u>	-0,111	0,046	0,224
13.	<u>0,609</u>	0,199	-0,230	-0,120
14.	0,186	-0,075	0,181	<u>0,560</u>

- /1/ Kulcsár László: Vélemények az 1973-as népesedéspolitikai határozatról, a családtervezés egyes kérdéseiről. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1974., és
S. Molnár Edit - Pongrácz Tiborné: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 43. sz., Budapest, 1976/1.
- /2/ Idézi: Helen Ware: Ideal Family Size. International Statistical Institute. Occasional Papers. 1974. No. 13. 5. old.
- /3/ Lásd: Helen Ware, im., és
S. Molnár Edit: A családonként ideálisnak tartott gyermekszám interpretálásának néhány problémája. Demográfia, 1976. 2-3. sz. 212-227. old.
- /4/ Ilyen interpretációt találunk például a Családtervezés Magyarországon /KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 27. sz., 1970/1. c./ kiadvány 24. oldalán.
- /5/ R. Pressat: A gyermekek tényleges és ideális száma, Demográfia, 1962. 4. sz. A példát a Demográfia 1976. 2-3. számában közölt tanulmányból vettük át. /Lásd: 3. sz. jegyzet./
- /6/ A termékenységet befolyásoló tényezők különböző megközelítésmódjairól lásd:
Andorka Rudolf: A termékenység társadalmi tényezői a fejlett társadalmakban, Demográfia, 1983. 1. sz. 94-107. oldal.
- /7/ L. Rainwater: Family Design, Aldin Publishing Company, Chicago, 1965., 118-138. oldal.
- /8/ J. Blake: Reproductive Ideals and Educational Attainment among White Americans, 1943-1960. Population Studies, 1967. Vol. XXI., 159-174. oldal, és
J. Blake: Ideal Family Size among White Americans: A Quarter of a Century's Evidence, Demography, 1967. 3. sz.
- /9/ Judit Blake: im.
- /10/ A. Girard - L. Roussel: Ideal Family Size, Fertility and Population Policy in Western Europe, Population and Development Review, 1982. No. 2. 323-347. oldal.
- /11/ Erre Girard és Roussel idézett tanulmánya is felhívta a figyelmet.
- /12/ Klinger András: A termékenység és befolyásolásának eszközei. In: Népesedés és népesedéspolitikai. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1981. 19-49. oldal.
- /13/ Világ Termékenységi Vizsgálat: Magyarország adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1982. 72. oldal.
- /14/ Lásd: Sondages, 1973. 4. sz. Az IFOP által végzett közvéleménykutatás eredményeit magyar nyelven részletesen ismerteti Lázár Guy: Francia közvéleménykutatások című munkája. /Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Módszertan, 1976. 8. sz./, hazai ki próbálásának első eredményeiről pedig lásd: "Mitől félnek a magyarok?" /Kulcsár László - Nagy Lajos Géza/, Jel-Kép, 1981. 3. sz. 143-145. oldal.
- /15/ A népesedés helyzete. Közvéleménykutatás a népesedéspolitikával kapcsolatban. /Fordítás/ Az INED 1978. évi, 2540 fős, országos reprezentatív mintáján végzett közvéleménykutatása. Az eredményeket összefoglaló beszámoló magyar nyelvű fordítása: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Dokumentáció.
- /16/ E problémákról részletesebben lásd: Ferge Zsuzsa: Társadalompolitikai tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1980.
- /17/ Pataki Judit - S. Molnár Edit: Lakásra várva ... Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1980.
- /18/ Kulcsár László: im.
- /19/ A matematikai elemzést a BMDP Factor Analysis és Step Wise Regression /Department of Biomathematics, Univ. of California, Los Angeles, 1981./ program alkalmazásával készítettük.
- /20/ Pataki Judit - S. Molnár Edit: "Túl van már az innen". Vélemények és előítéletek az öregségről. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok, 1983. IX. évf. 9. sz.

- /21/ Erre utalnak a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által több éve folytatott, a gazdasági propaganda tartalomelemzését magában foglaló kutatások, valamint a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének folyamatban lévő népesedéspropaganda-tartalom-elemzése.
- /22/ Ennek a beállítódásnak a jelenlétéről tanúskodnak a KSH Népesedésszatisztikai Főosztályának longitudinális vizsgálatai, amelyek kiterjednek a családtervezés motívumainak elemzésére is.
- /23/ Andorka R.: im.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. - 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960-1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900-1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966-2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, /angol nyelven/.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, /francia, angol és német nyelven/.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoporthoz szerint, 1900-1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963-1968, 1968/6, /magyar és angol nyelven/.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, /angol nyelven/.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat /TCS/ fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi /főiskolai/ felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejllettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai, II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat /TCS/ fontosabb adatai, 1970/1, /angol nyelven/.
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai, Budapest, 1970. május 6-8., 1970/6, /angol nyelven/.
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, /angol nyelven/.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása /1972-2001 /, 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, /angol nyelven/.
39. A budapesti alkoholizmus és leszármazottai biodemográfiai vizsgálata /Első szakasz/ /Előzetes jelentés/, 1974/2.
40. Kriminális táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972., 1976/2.
45. Az 1-60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai /Előzetes jelentés/, 1977/1.
46. A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete, 1979/1.
47. A 16-29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok, 1979/2.

48. A gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények több gyermeket gondozó anyák körében, 1980/1.
49. Magyarország népessége 1980-2021., 1980/2.
50. A budapesti 0 éves népesség demográfiai, egészségügyi és antropometriai vizsgálata, 1981/1.
51. Stabil populációk és szubpopulációk néhány újonnan feltárt tulajdonságáról, 1981/2.
52. A 0-8 éves budapesti gyermekek egyes testméreteinek alakulása, 1982/1.
53. A 18 éves sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota, 1982/2.
54. Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. /Születési kohorszok házassági táblái/ 1983/1.
55. Magyarország népessége 1981-2001., országos népességelőreszámítás, 1983/2.
56. Magyarország népessége 1981-2001., területi népességelőreszámítás, 1983/3.
57. Magyarország népessége 1981-2001., Budapest és az agglomeráció népességének előreszámítása, 1984/1.
58. Magyarország népessége 1981-2001., a megyeszékhelyek népességelőreszámítása, 1984/2.
59. A családok és háztartások előreszámítása, 1981-2001., 1985/1.

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 85-5813-10
Formátum: A/4 Terjedelem: 9, 5 (A/5) iv